

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 5, Sayı 1 (Mart 2008)

Mak. #3, ss. 7-46

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sovyet Karşıtı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacir Neşriyatında “Türk İnkılâbı”: *Yeni Kafkasya* ve Resulzâde Mehmed Emin

Saime Selenga Gökgöz

Hacettepe Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Sovyet Karşıtı Türk siyasî muhacereti, 1917 Ekim İhtilâli ile kendi millî ve siyasî varlık mücadelesini 1917-1922 arasında Rusya içinde tecrübe eden Türk siyasî elitlerine işaret eder. Bu siyasî elitler, Azerbaycan'dan Kırım'a, İdil-Ural'dan Türkistan'a yürüttükleri bağımsızlık hareketlerinin lider kadrosudur da. Fakat Sovyet-Bolşevik Rus karşıtı olarak, Rusya'dan ayrılmış siyasî mülteci olarak Türkiye'ye ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine sığınmışlardır. Yeni Türkiye, Anadolu'da anti-emperyalist millî mücadelenin ardından, Lozan'la beraber kurulduğunda, bu elitlerin de dayandığı milliyet prensibini hayata geçirerek ulus-devlet olarak ortaya çıkan tek Türk ülkesi de oldu. Bu mücadele, söz konusu bu millî muhacirleri olduğu kadar Doğu sömürge Müslüman ulusları için de “kurtuluş”un modeli olmuştur. Rusya Türklüğünün ceditçi nesliydî de. İki ihtilal arasında siyallaşan bu entelektüel elitler iç ideolojik çatallaşmalardan da nasiplerini almışlardı. Kemalist inkılâpların takdir ve tasvip ettiler, bu inkılâpların anlamını Sovyet Rusya idaresindeki “esir” Türk ülkeleri ve Müslüman Doğu için olumlu yorumladılar. Kemalistler, onlar için Müslüman Türk toplumsal değişmesini, iletmemeyi gerçekleştiren *Türk radikalizmini* ifade etmekteydi. Bu siyasî muhacerette Azerbaycan Türkleri de, Azerbaycan'ın Sovyet idaresinden kurtuluşu ve bağımsızlığı hedefini bir programla harekete geçerek örgütlendiler. Mehmed Emin Resulzâde, 1905-1917, 1917-1922 arası siyasî faaliyetini, Müsavat Fırkası ekseninde harice de taşıdı, 1922'de İstanbul'a geldi ve Azerbaycan Türk muhaceretinin siyasî lideri oldu. Muhaceretin siyasî yayın organı Sovyet karşıtı söylemiyle *Yeni Kafkasya* 1923-1927 arasında yayınlandı, bu yayını *Azerî Türk* ve *Odlu Yurt* izledi. 1931'de Türkiye dışına çıktı. Her üç dergi de Azerbaycan bağımsızlık hareketini savundu. Bu üç siyasî muhacir dergi, ceditçi kimlik birleşeni ile Kemalist inkılâpların değerlendirdiği gibi, Türk dış siyasetini, Türk-Sovyet ilişkilerini, Avrupa ile

Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkilerini, Avrupa içi durumu sütunlarında değerlendirdi.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Mehmed Emin Resulzâde, Azerbaycan siyasî muhacereti, Azerbaycan Türk siyasî neşriyatı, Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Odlu Yurt, Türk İnkılabı.

ABSTRACT

Anti-soviet Turkish political refugees represent those political elite who struggled in and after Bolshevik Revolution for their national independence. These modernist elite from Azerbaijan to Crimea, Idel-Ural to Turkistan foughted, for anti-Bolshevik rebuilding of new era in Russia. But the formation of Soviet regime obliged these political fighters to leave their homeland and to emigrate. A new period opened for Turkish political émigrés in Europe and in newly independed Turkey. Turkey was a symbol of struggle against imperialism, being succeeded a national independence war after the collapse of Ottoman Empire, for Soviet Russia's "oppressed" Muslim Turks and also for the peoples of the East who were subjects of western colonialist empires. Mustafa Kemal, leader of Independence War was also founder of new Turkey. Turkish Revolution that could be characterized as Turkish way of western type of modernization and Mustafa Kemal for political émigrés was perfect model. They were proud of success of Turkey. Reading of their political immigration publications give us how they conceived Turkish Revolution and maked imagology on *Savior* of Turkey, Atatürk. One of these political émigré colonies in Turkey was Azerbaijani Turks. Mehmed Emin Resulzade, a key figure modern Azerbaijan history, organized the colony in Istanbul for the "cause of independed Azerbaijan" and founded *Azerbaijan Nation Center*. Resulzade and his political entourage, which were the founders of national democratic republic of Azerbaijan before sovietization, published many political reviews which were the organs of defense in their nationalist and anti-Soviet struggle. *Yeni Kafkasya (New Caucasias)* was the first publication of all Turkish political refugees from Soviet Russia. This review and others, *Azeri Türk* and *Odlu Yurt* which were published successively in Istanbul played an important role to promulgate the Azerbaijani national cause.

KEY WORDS

Mehmed Emin Resulzâde, Azerbaijani Turkish political immigration, political publication of Azerbaijani Turks in Turkey, Yeni Kafkasya, Azeri Türk, Odlu Yurt, rhetoric of Turkish Revolution

1. Giriş

Rusya Türklüğü'nün milletleşme sürecinin biçimlendirici ve harekete geçiren gücü entellektüel-elitlerinin 19. yüzyılın özellikle başından itibaren ve ivme kazanarak yüzyılın son çeyreğinde, kendi içinde Avrupa (:Batı) ve onun temsiliyetleriyle, hem dolaylı olarak Rus ve Osmanlı-Türk kanalıyla tanışmasını hem de doğrudan nüfuz etmesi ve etkileşmesi ile siyasî ve ideolojik fikir çatallaşmalarını da beraberinde getirmiştir. Rusya'da Bahçesaray'dan, Kazan'a, Bakü'den Taşkent'e üretilen bu modernlik anlayış ve söylemi *Ceditçilik* olarak bilinmektedir. 1905 İhtilâlini, 1908

Osmanlı Meşrutiyeti'ni ve tabi 1917 Bolşevik İhtilâli'ni Ceditçi mercekten okumak ayrı inceleme alanı olabilir, fakat Rusya Türklüğü'nün geleceği meselesinde, özellikle Osmanlı dünyasıyla, Kırım'la temsil edilen yakın tarihi bir tarafa, Kazan'ın düşüşü gibi bir mühim olayı yakın ve uzak geleceği için doğuracağı sonuçları itibariyle pek de öngöremeyen Osmanlı eliti, imparatorluğun çözülmeye başlamasıyla, bu süreci geciktirecek de olan siyasî dengeler ve içerden aynı süreci engelleyecek hâl çaresi olarak biçimlenen Batılılaşma tecrübesinin aktörüydü. Bu elit yine de kendi dünyası dışındaki İslâm coğrafyasının parçası olmakla Çarlık Rusyası'nın Müslüman Türk dünyasının kendisine olan itibarını belirli seviyelerde dikkate almaktan da geri durmamıştı. Osmanlı devletinin Rusya Türklüğü'ne yönelik siyasetleri eğer varsa, yine ayrı bir konu olarak durmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı (-Türk) siyasî elitlerinin bu Türklük alanı ile ilişkileri tüm bir 19. yüzyıl ve özellikle 1876 ve 1908 kırımlarıyla (II. Abdülhamid saltanatı), I. Dünya Savaşı bağamlarına; hem Rusya Türklüğü'nün entelektüel ve politik hem de emperyal seviyede Rus-Osmanlı politik eksenlerine eklenmelidir.

Bu değerlendirmenin bir parçası olarak, Rusya Türklüğü'nün politik varlık mücadelesine koşut, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devleti, Mondros Ateşkesiyle yenik kabul edilmiş, Anadolu İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgaline uğramıştı. İşgaller karşısında direnişler 1919 yılında başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde anti-emperyalist vurgulu ulusal kurtuluş savaşı 1922'de sonuçlandırılacaktı. 1923'te ise Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Bu milliyetçi, "Kemalist" liderlikle aslında TBMM'nin açılmasıyla beraber açık temasın sağlandığı da bilindiğinde, Rusya'nın Kırım, İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan sahası hattında geleceğini "millî" içerikte ve fakat Sovyet bağlamında görerek siyasî mücadeleyi "içeride" kalıp yürütenlerle, 1917-1922 tarihleri arasında farklı yıllarda yine bu sefer aynı mücadeleyi Sovyet karşıtı içerikte, Rusya dışında siyasî mülteci ve muhacir kimliğiyle hareket eden siyasî ve entelektüel elitlerin, "vatan" bileceği yeni Türkiye'yi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini, hem farklı anlam vurgularıyla 'Şark mefkûresi'nin ve 'Garb mefkûresi'nin temsiliyeti olarak sahiplendikleri bir gerçekliktir.¹ İki mefkûre alanını örtüştürme gayretini, bu elitlerin *Türk İnkılâbı* tecrübesini okuma ve yorumlama biçim ve üslûplarında da görmek pekâlâ mümkündür. Bu elitlerin Kemalist devrimlerin değeri ve anlamı üzerine öznel tecrübelerinden süzülerek inşa ettikleri söylem alanı, Türkiye'de ve Türkiye dışında, yani muhacerette neşrettikleri dergiler ve sair kitap ve risalelerden oluşan külliyyattır. Kendi ifadeleriyle "Siyasî Azerbaycan Mültecilerinin" ve hariçte "Millî Azerbaycan Hareketinin" ilk yayın organı *Yeni Kafkasya*, ardından *Azerî-Türk, Bildiriş, Odlu Yurd, Kurtuluş* (Berlin) ilmî dergi kimliğiyle Sovyet karşıtı politik dozu ölçülendirilen *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, "Kırım davası"nın dergisi *Emel*, "İdil-Ural

¹ "Şark mefkûresi" ve "Garb mefkûresi" kavramları, Salahi Sonyel'in eseri esas alınarak kullanılmıştır, bkz. Sonyel (1991: 4 vd.)

davasası" için *Millî Yol/Yana Millî Yol*, "Türkistan davası" için *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* dergileri, Türk İnkılâbı'nın ulus-devlet inşasında hedeflenen inkılâplar hakkında bu *Ceditçi* neslin görüşlerini açıktan açığa yorumlayan "hariçteki Türklerin" siyasî muhaciretteki süreli yayınlarıdır.

"İstiklâl davaları"nın aynı zamanda siyasî yayın organları da olan siyasî muhaceretin söz konusu bu dergileri ve yine doğrudan, tarihseli de içerecek biçimde istiklâl davalarının siyasî ve entelektüel cephelerini çok yönlülükle kaleme aldıkları neşriyat; neticede bu dergilerin ideolojik düzlemlerini daha da kuvvetlendiren ve dergileri her şekliyle açık söz zemini olarak kullanan siyasî elitlerin; siyasî mülteci aktivistlerin muhaceretteki faaliyetleri, Türkiye'de monografik kişi-dönem çalışmalarıyla bile olsa henüz derinlikli olarak incelenmemiştir. Kasdedilen "hayat ve faaliyeti" çalışmaları değildir, böyle çalışmalar vardır... Öyle ki muhacir-mülteci kimliğine siyasî boyutun eklemelendiği bu adanmış siyasî elitler, Rusya Türklüğü bağlamında 1905-1917 arası iki Rus ihtilâlinin aktörleridir. Bu siyasî elitler, 1917-1922 yıllarında, artık yıkılan emperyal Rusya'nın geleceği meselesinde taraf olarak, bütünleşmeden ayrışmaya hareket kabiliyetine kavuştuğu bir bağlamda, Bolşevik devrimi arifesinde, devrimle pekişerek çevreden merkeze müstakil siyasî temsiliyetin; "millî demokratik cumhuriyet" yönetim biçimlerini esas alan devlet kurucu tarihsel figürleriydi, birer müfrit Bolşevik Rus/Sovyet Rus karşıtıydılar. Dolayısıyla "içeride" yürütülen bu mücadelenin mağlupları olarak her davanın hariçteki liderliği ve tabi liderliğin etrafındaki "milliyetperver", "Türkçü" ve "istiklâlcı" çekirdek kadro, 1917 tarihsel mirasını milliyetçi içerikte harice taşıyarak ideolojilerini inşa etmişlerdi. Neticede Sovyet karşıtlığının nesnesi komünizm ise, onlar kendi ifadeleriyle "kızıl belânın pençesine düşen" ana yurtlarının da bu belâdan kurtuluşu için mücadele edecek faal siyasî temsiliyeti idiler.

Liderlikle belirlenen ve yürütülen davaların örgütlenmesi, her birinin birbirleriyle olan dava birlikteliğinin karakteri, bu davaların mutlak haklılığı, haklı davaya inancın ve zihin gücünün verdiği azimle davanın esaslarının, önce "büyük kardeş" Türkiye Cumhuriyeti'ne, İslâm dünyasına ve tabi uluslar arası "hür ve demokrat" dünyaya bildirilmesi, bu hür ve demokrat dünyanın kendi hesaplarının da farkında oluş hâlinin, pragmatik açık ve/veya örtülü destek ve yardım almaya yönelmelerin, yine bu bildirimde cephe oluşturulması noktasında gerçekleştirilen tüm siyasî faaliyetlerin, bunun önündeki engellerin aşılma/aşılamama sorunları, iç tartışma ve ayrışmaların, iki devrim arasına da giden sebepleriyle neticede ulaşılan ve ulaşılabilen hedeflerin failleridir bu siyasî elitler. Ana yurttan ayrı düşüşün hüznüyle, hasretiyle harice ve hariçte taşınan, intihara bile sürükleyen, sanki deli ormanlarda yolunu bulamayıp kapana kısılmışçasına çaresizlikle, kızıl esen ve kana boğan rüzgârların kendilerini Bakü'den, Tiflis'ten, Tebriz'den, Tahran'dan, Kazan'dan, Orenburg'tan, Bahçesaray'dan, Taşkent'ten, Buhara'dan, Moskova ve Petrograd'dan Helsinki'ye,

Paris'e, Berlin'e, Varşova'ya, İstanbul'a, nihayet Ankara'ya, "Şarkın yeni Kâbesine" savurduğu, bavulu hazır ve pasaportlu, geçici ikametgâhlı ruh hâlleri ise bu kimliğin dramatik ve üstü örtülen, sezdirilmeden kendi içinde saklı yaşanan boyutuydu belki... Hüznle, acıyla, hasretle ve hayal kırıklıklarıyla beslenerek, azimle, sebatla, metanetle ve cesaretle davaya adanmışlık nasıl sağlanmıştı sorusu önemlidir. Ne bahasına olursa olsun ve fakat amaç-araç ilişkisinde makyavelist her yol mübah düsturunu edinmeyerek, günlük sancıları ve kaygıları, şahsî çekişmeleri en başta ötelemeyi bilen, yine de kendi aralarında çatışmalar da dava esaslarını savunmak noktasında, nihaî hedefin hiç de umdukları gibi hemen gerçekleşmeyeceğini anladıklarında dahi, "hep hazır olmak lâzım" a dayanarak daima davanın sönmemesi şart olan ateşini canlı tutacak heyecanı vermek sorumluluğunu üstlenen, bu muhtemel med-cezir ruh hâlini muhacerette tasavvur edebilen ise liderlik ve kadro olmuştur. Karizmatik liderlik ve politik-entellektüalizmle tanımlanan kadro, devrim öncesi olduğu gibi devrim sonrası Rusyası'nda ve hariçte de ideoloji üreten ve fiiliyata taşıyandır. O polemik metin inşa gücüne sahip ideologdur; yazardır, gazetecidir, hukukçudur, tarihçidir, dilcidir, şairdir, sabık devlet başkanıdır, cumhurbaşkanıdır, Millî Şura Reisidir, fırka kurucudur, reisidir, komitecidir, demek/cemiyet kurucudur. Hüseyinzâde Ali'dir, Yusuf Akçura'dır, Ahmed Ağaoğlu'dur, Ali Merdan Topçubaşı'dır, Resulzâde Mehmed Ali'dir, Kazımzâde Abbas'dır, Resulzâde Mehmed Emin'dir, Mehmetzâde Mirza Bala'dır, Mehmet Sadık Kuluzâde'dir, Mustafa Vekilli'dir, Ayaz İshakî'dir (İdilli), Cafer Seydahmet'tir (Kırmer), A. Zeki Velidî'dir (Togan), Sadri Maksudî'dir (Arsal), Osman Hoca'dır (Kocaoğlu), Mustafa Çokay'dır, Ahmed Caferoğlu'dur, Abdullah Battal-Taymas'dır, Abdülkadir İnan'dır... Bir kısmı, II. Meşrutiyeti soluyup gelerek Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden kişilikler olarak inkılâb ideolojisinin inşasında da etkin olacaktır.

Türkistan-İdil-Ural, Azerbaycan, Kırım siyasî muhacir neşriyatının parçası olan söz konusu dergiler siyasî muhacir elitlerin politik faaliyetini belirlemede önemli bir malzeme olarak durur. Gökğöz (2004) Türkistan davasının muhaceretteki iki önemli yayın organından, İstanbul'da Zeki Velidî ve Osman Hoca tarafından çıkarılan *Yeni Türkistan* mecmuası ile Paris'teki Çokay tarafından yayımlanan *Yaş Türkistan*'da Atatürk imgesini, dolayısıyla Türk inkılâbı hakkında, bu yukarıda kimliği tanımlanan elitlerin bakış, duyuş ve düşüncülerini ele almıştır. Bu yazıda ise *Türk İnkılâbı* kavramsallaştırması da çözümlenerek yalnızca İstanbul'da 1923-1927 arasında yayınlanan Azerbaycan *Yeni Kafkasya* zemininde bir analiz denemesi yapılmış².

² *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türk*, *Odlu Yurd*, *Bildiriş* ve *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Azerbaycan Türk siyasî muhaceretinin İstanbul merkezli dergileridir. 1933 yılından sonra, Mehmed Emin Resulzâde'nin Avrupa'ya geçişiyle siyasî neşriyat faaliyeti de buna koşut olarak Avrupa'ya, Berlin'e taşınır. Berlin'deki ilk yayın *İstiklâl* gazetesi ile *Kurtuluş* dergisidir. Bunlar dışında hiç de uzun ömürlü olmayan, 4er sayıyı geçmeyen dergiler de yayınlanmıştır. Bu dergiler ve isimleri için;

Resulzâde Mehmet Emin'in Türk İnkılâbına bakışının ortaya konması amaçlanmıştır.³

2. Resulzâde İstanbul'da: Azerbaycan Türk Kolonisini Örgütleme ve Yeni Kafkasya

"Türkiye'de yaptığı siyasî tahrikler yüzünden hududumuz haricine çıkarılan Resulzâde Mehmet Emin Bey tarafından Berlin'de Azerbaycan Müsavat Fırkasının naşiri efkârı olarak Türkçe çıkarılmakta olan "İstiklâl" gazetesi, Sovyetler İttihadı aleyhine ihtilâl hazırlamak ve bu ihtilâle bütün Şark milletlerini hassaten Türk milletini teşvik etmek gayesini gütmektedir. Memleket içinde Müsavat Fırkasının propagandasını yapmak için neşredilen bu gazete muhtelif mekteplere, klüplere ve şahıslara gönderilmektedir. Memleketin harici siyasetini teşviş edici mahiyetteki neşriyat yapan mezkûr gazetenin Matbuat Kanunun 51inci maddesi mucibince memleketimize ithalinin menni için..."⁴

25 Temmuz 1931'de kabul edilen yeni Matbuat Kanununun 50. ve 51. maddeleri, Cumhuriyet dönemi için Türk basın tarihinde sansürün iki tasarrufuna gönderme yapar. 50. Madde ile tek parti iktidarı, ülke içindeki neşriyatın ve matbuatın kontrolü, yasaklama, yayın durdurma, yayına ara verme (*tatil*) şeklinde gerçekleşmiştir. Yurt dışı türlü içerik ve türdeki neşriyatın da "ülkeye girişi" 51. Madde ile yasaklanabilmiştir.⁵ Mehmet Emin Resulzâde'nin (1884-1955), bu ne ilk ne de son Türkiye'ye girişi yasaklanan yayını olmuştur. Öyle ki Resulzâde sansür mekanizmasının emperyal düzlemlerde uygulanmasında örnek bir imparatorluğun; Çarlık Rusya'sının Müslüman Türk tâbisi olarak Rusya Müslüman matbuat hayatının (1905-1920) en faal kalemlerinden, gazete kurucularından biri idi aynı zamanda. Gazeteciliği 1903'e Tiflis'te yayınlanan *Şark-ı Rus'a* öğrenci iken gönderdiği yazı ile başlıyordu. 1953 yılı ise Resulzâde'nin gazetecilikte 50 yılı geride bıraktığı tarih olarak kutlanacaktı. Türk basınının ünlü ismi Hakkı Tarık Us'un Türk Basın Birliği Derneği

---

Azerbaycan bağımsızlık mücadelesi tarihi ve Resulzâde üzerine de bir çalışmaya sahip Sabahattin Şimşir'in kitabına bakılabilir (2006: 116).

³ Makale yazarının *Türkistan-İdil-Ural-Azerbaycan-Kırım'dan Türkiye'ye Uzanan Yolda: Siyasî Muhacir Neşriyatı Temelinde Siyasî Muhacir Elitlerin Politik Faaliyeti* başlığını taşıyan çalışması ise KÖKSAV'ın *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dizisi'*nde yakında çıkacaktır.

⁴ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara], Bakanlar Kurulu Kararları Fonu [Fon kod. 030.18] BCA. 030.18.86/282.1934; 3.10.1934 tarih; kararnâmeye bağlı ilgili talebin gerekçeleri, *İstiklal* gazetesi için Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya imzalı, 3 Teşrinievvel/Ekim 1934 tarihli Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü çıkışlı kayıttır. İlgili tezkire; 8.10.1934 tarihli 2/1366 numaralı kararnâmeye ektir.

⁵ Türk basınında sansür problemi üzerine ileri okumalar için Kabacalı (1990, 1999) ve yine Atatürk ve İsmet İnönü döneminde iktidar-basın ilişkileri bağlamında muzır neşriyatı ele alan Mustafa Yılmaz'ın makaleler dizisine başvurulabilir (1998a, 1998b, 1998c, 2000).

de bu tarihi görmezden gelmeyecektir. Vefatından iki yıl önce, Türk Basın Birliği Derneği'nin matbuata 50 yıl hizmet etmiş yazarlara her beş yılda bir tertip ettiği, o yıl İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Konferans salonunda 30 Mayıs 1953'te yapılan jübilede, Derneğin başkanı Hakkı Tank Us, Resulzâde'yi takdiminde onun siyasî sıfatlarını; "Millî Azerbaycan Müsavat Halk Partisinin lideri, Millî Azerbaycan Merkezinin Reisi, eski Azerbaycan Millî Şurasının 35 yıl önce istiklâl ilân eden başı, Kafkasyalı Türklerin meşhur siyaset adamı" olarak saydıktan sonra Bakü, Tahran ve İstanbul'u merkez yaparak, bu sıfatlarla beraber yürüyen "basın faaliyetinden, yazılarının değeri amacının kutsiliği ile artan bir Türk yazarı olarak" takdim edecek ve *Şark-ı Rus*'a gönderdiği ilk yazıya atıf yaparak, devam eden mücadelesini dile getirecektir: "1903'te Bakü'den Tiflis'e *Şark-ı Rus* gazetesine yazı yollayan genç öğrencinin ilk sözü İstanbul gençlerinin "Vatandaş Türkçe konuş" hitabını andırır. Baku'nun şehir parkında gezinen kadın-erkek Müslüman gençlerin, anadilleri Türkçe yerine Rusça konuşmalarını tenkit ve muaheze ile başlayan bu kalem isyanı, bizzat Stalin'in nezareti altındaki takiplere rağmen Türk ulusunun insanlık haklarını koruma uğrunda devam edecektir." (Tekiner 1953: 18-21)⁶

"Tehlikeli zamanlar" değildir artık; Demokrat Parti iktidardadır, Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası yeni düzende "Hür dünyanın" bir parçasıdır, Resulzâde de tek parti döneminden çıkmış bir Türkiye'ye, 1922'de gelip 1931'de terk etmek mecburiyetinde bırakıldığı İstanbul'a 1947'de gelip kesin yerleşmiştir.⁷ Resulzâde, Türkiye'de İstanbul payitaht iken de bulunmuştu. Şark'ta meşrutiyet rüzgârları esip geçmiş ve Çarlık Rusyası'nda yeniden reaksiyon yılları başladığında; Türkçülüğün ideologları Türk Yurducularla; Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali ve Ziya Gökalplerle 1911-13 muhacir yıllarında beraberdi. Dolayısıyla Hakkı Tank Us'un aynı jübile konuşmasında "faaliyeti ve şahsiyetiyle bir Yakın Şark değeri" olarak nitelediği Resulzâde'nin, bir zamanların, yani alıntı tezkire metnin zamanlarının

⁶ Türk Basın Birliği Derneği'nin bu üçüncü jübilesidir; birincisi 1943'de ikincisi de 1948'de düzenlenmiştir; ikinci jübilede İdil-Ural istiklâl davasının muhaceretteki iki ismi Ayaz İshakî ve Sadri Maksudî yer almıştır, yine bu üçüncü jübilede Resulzâde ile beraber İdil-Ural davasının, muhacerette siyasî aktörlerinden olmamakla beraber, 1905-1920 arasında İdil-Ural'da siyasî faaliyet içinde ve esasta gazeteci yazar, bilim adamlığı kimliği ile önemli kalemlerinden Abdullah Battal- Taymas ve Zakir Kadirî de vardır. (Tekiner 1953: 18) *Azerbaycan*, Azerbaycan Kültür Derneği'nin aylık yayın organıdır; Mesul Müdürü Yaşar Kalafat'tır.

⁷ M. Emin Resulzâde'nin biyografisi ve faaliyeti hakkında, doğumunun 70. yılı münasebetiyle özel sayı olarak çıkan *Azerbaycan*'da [Yıl 3, Sayı 10-11 (22-23), Ocak-Şubat 1954] yer verilen makalelere başvurulabilir; "Resulzâde'nin Hâl Tercümesi, 2-4; Mirza Bala, "Resulzâde Mehmet Emin Bey 70 yaşında", 5-14; Ahmet Caferoğlu, "Bakü-Tahran-İstanbul Üçgeninin büyük Mücahidi", 5-17. Aynı sayıda, istiklâl davasında ortak zeminde mücadele veren ve Resulzâde'nin aynı zamanda dostları iki önemli ismin de doğumunu kutlayan yazıları vardır; A. Battal Taymas, "Mutlu Bir Yıldönümü Münasebetiyle", 18-19; Cafer Seydahmet Kırimer, "Bir Dostun Hitabı", 20-21.

(1930'lar) "tahrikçi" Resulzâde'si olarak görülmediği açıktır. Sovyet mahkûmu milletlerin, "esir Türklerin" bağımsızlık hareketleri Soğuk Savaşın anti-Sovyet, anti-komünist, Amerika'nın Sesi'li, Radio Liberty'li, Amerikan anti-Aovyet propaganda düzlemine araçsal olarak eklemeli olduğu ölçüde hareket kabiliyeti mümkün kınılıyordu; Türk dışışleri ve içişleri tarafından...

Nitekim, bu uğurda, Hakkı Tarık Us'un ifadesiyle isyankâr kalem Resulzâde'nin "ateş çalan Promete" gibi, 1922-1931 dönemi, Türk-Sovyet ilişkilerinin "dost Sovyet İttihadı"nın baskısının galebe çaldığı ve fakat, her biri diğerinin, *Azerbaycan İstiklâl Davası*'nın hariçte politik yayın organı olarak devamı niteliğinde İstanbul'da çıkan dergilerini ve yanı sıra davayı Türk kamuoyuna sair eser ve risaleleriyle mâl ettiği yıllardır. *Yeni Kafkasya*, "On beş günde bir neşrolunan edebî, içtimai ve siyâsî mecmua"; "Azerbaycan millî müdafaa organı" kimliğiyle; 15 Eylül 1339/1923 tarihli ilk sayısından 1 Eylül 1927'ye kadar 4 yıl düzenli olarak yayınlanmıştır, 5. yılında ise 1. sayısından sonra, zikredilen ilgili matbuat kanununca "Ecnebî politikasına alet olarak komşu ve dost hükümet aleyhine neşriyatta bulunduğ" için yayını durdurulmuştur.

Yeni Kafkasya Rusya Türklüğü siyâsî muhacir matbuat tarihi açısından, ilk siyâsî muhacir dergi olması bakımından önemlidir. Anti-bolşevik Türkçü, milliyetçi ve Türkiye'ye iltica eden elitlerini muhacerette ilk haber, fikir üretme, davayı sürdürmek noktasında birleştirirken, "vatan-cüda" Azerbaycanlıların "Bolşevik idaresi altında yaşayan arkadaşlarımızın ahvaline ve yine bolşevik mezâlîmi yüzünden muhacir düşen Türklerin hayat-ı siyasiye ve içtimaiyelerine aid tahrirata sahifelerimiz açıktır"la ilk söz ve yazı zemini *Yeni Kafkasya* olmuştur.

"Yeni Kafkasya", milliyetçi, halkçı ve istiklâlcî bir gazetedir. Azerbaycan'ın kanlı istilâdan kurtarılmasını, Kafkasya'nın Rusya esaretinden çıkarılmasını, Şark'ın tecdid ve asrileşmesi işinde muvaffak olmasını hedef ittihaz eder. "Yeni Kafkasya" bütün Türklerin vahdetine, harsî taarüflerine, medenî inkişafına hizmet ve siyâsî istiklâllerini terviç eder. Kızıl Rus mezalimine maruz bulunan arkadaşlarımızın ahvalinden ve bu mezalim yüzünden vatan cüda düşen Türklerin hayat-ı siyasiye ve içtimaiyelerinden bahis mecmuamız aynı zamanda bu mezalime karşı icra olunan millî istiklâl mücadele safhalarını takib ve tenvir eder. Yeni Kafkasya mefkûre gazetesidir."⁸

Türkistan davasının İstanbul'da çıkan dergisi *Yeni Türkistan* (1927), keza Berlin'de İdil-Ural davasının dergisi *Milli Yul-Yana Milli Yul* (1929) hepsi *Yeni Kafkasya* kapatıldıktan sonra yayın hayatına başlamıştır. Dergi ikinci yılına girerken arka kapak duyurusunda politik söylemine dair satırlara yer verir ""Yeni Kafkasya" kari'lerine": hitabıyla üç kavram etrafında "gaye" vurgusu yapılır: Hürriyet, milliyet ve istiklâl. Bu üç gayenin hedef coğrafyası daireseldir; Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Kafkasya'nın

⁸ *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 2 (50), 15 Teşrinievvel 1341, arka kapak duyurusu; "Maksad ve program".

kurtuluşu (*istihlâs*) ve Türk dünyası ve Şark'ta demokrasinin yerleşmesi. Burada milliyet fikrini esas alan hukuk düzeni içinde çoğulcu siyaseti idealize eden "Hürriyet" kavramının demokrasi fikri ile eşleştirmesinin yapıldığı açıktır. Bu eşleştirme *Yeni Kafkasya*'nın başyazarı Resulzâde'nin kaleminden çıkan "demokrasi" üzerine yazılarında ve tabi inkılâplara dair değerlendirmelerinde berraklaşır. Bu üç gayenin "hadimi olan mecmua", okuyucularının da yardımıyla bir yılını doldurduğunu yazar. Yeni Kafkasya'nın ticarî bir kimliği yoktur. Bunun da aynı duyuruda vurgulanması önemlidir. Kolonide, davaya inanan her okurun maddî desteğinin aranması, dergiye abone olunmasının teşviki ile olmuştur. Malî mesele, aslında yalnızca *Yeni Kafkasya*'ya has değil, sair siyasî muhacir neşriyat; gazete ve dergiler için de ortak bir sorun olmuşsa da, bu yolla sağlanacak malî bağımsızlık derginin söylem serbestliğini de beraber getiren bir olgudur: "*Yeni Kafkasya* ticarî bir müessese olmayıp gaye ve fikir mecmuasıdır. Azerbaycan istiklâlinin, Kafkasya istihlâsının, Türk milliyet-perverliğinin, Şarkda demokrasi te'sisinin mürevvic efkândır. O bu fikirleri terviç eden karilerimiz... manevî ve maddî yardımlarına intizar eder. Manevî yardım erbab-ı kalemin iştiraki, maddî yardım abonelerimizin tervici ile mümkündür."⁹

Derginin Avrupa matbuatını, Almanya, İngiltere ve Fransa açısından ele alıp Avrupa siyasetlerini doğrudan bildirmesinin yanında esasta, "esir" ve "mazlum" Türk ülkelerinden, Türkistan'dan "Şimal Türklerine" ve Kırım'a, İran'a uzanan dairede, fikir ve haber yazısı ağırlığını Azerbaycan'a vererek Kuzey Kafkasya'dan, Kafkasya Ermenistan'ı ve Gürcistan'ına dair yazıları ayrı sütunlar işgal etmiştir. *Yeni Kafkasya* sütunları, Sovyetler Birliği'nin, Lenin-Stalin dönemi, Stalin iktidarının merkez parti aygıtı iç çekişmeleri (Troçki tasfiyesi süreci), Lenin'le başlayan ve değişen milliyetler siyasetinin ekonomik, sosyal ve kültürel, eğitim alanında uygulamalarını, Azerbaycan'daki Sovyet komünist siyasetlerinin çok yönlü görünümünü kıyasıya sergiler. Dergi bu çerçevede "Sovyet cenneti" aldatmacasını, üst yapı-alt yapı diyalektiğini, Moskova merkez ve mahallî proleter edebiyatı ve neşriyatını; *Komunist* (Türkçe, Bakü), *Bakinskiy Raboçiy* (Rusça, Bakü), *Zarya Vostoka* (Rusça, Tiflis), Bakü ve Tiflis komünist parti gazetelerini ve tabi merkez Moskova'dan resmî *Pravda*'yı Azerbaycan'a odaklı olduğu kadar "Türkiye aleyhine" odaklı okuyarak, "Türkiye-Rusya münasebatı" sütuna taşımak yanında sıkça yer verdikleri başlıklandırmayla "Bolşevik matbuatının Türkiye hükûmeti aleyhine neşriyatı"nı; "Türkiye'de komünist teşkilâtlanma"ya eklemli olarak "son posta"larla özetleyen, hücum eden keskin ve ironik yazılarla hitap eder. Yazılar, üslup sahibi müstear isimli, açık isimli bir yazar kadrosunun ürünleridir. Bu kadro, derginin ardılı yayınların da kalemleridir. Temmuz 1923'te Lozan Andlaşmasını imzalayan Ankara, hemen ilk sayısında Ali

⁹ *Yeni Kafkasya*, Yıl 1, Sayı 12, 15 Mart 1340, arka kapak duyurusu.

Mansur tarafından “Lozan’dan Sonra” başlığını taşıyan makale ile derginin yürüteceği davanın programını duyuran “Ateş Çalan Promete” yazısının hemen ardından değerlendirilir.¹⁰ Bu yazının *Yeni Kafkasya*’nın başyazarının programını savunduğu yazıyı izlemesi, zamanlamayla ilgili olsa da (gündemi tutma), içeriği derginin yayın anlayışının ve “yeni Türkiye”nin onların zihinlerinde nereye yerleştirildiğinin de duyurusudur: “...Bütün Türk hareket-i istihlaskâranesine Ankara’nın merkez olduğu tesadüf bir şey değildir. Pek çabuk unutmaya gelmez ki esir Türk milletleri şimdiki hâlde Ankara’yı **“hürriyet ve istiklâl mefkûresinin kiblesi”**, ya da **“Müslüman Şarkın uzun uykusundan uyanışı”**nda, **“harsî merhale”**den, **“siyasî merhale”**ye geçişin taşıyıcısıdır. Halk Fırkasının altı okunun iki düsturu halkçılık ve cumhuriyetçilik ‘millî devlet’ inşasına kaynak olan milliyet prensibini tamamlar. Garb mefkûresinin yeni kâbesi kutsanacaktır. “Türk hareket-i istihlaskârenesi” ifadesiyle başlayan yazar, Bolşevikleştirilen Türk dünyasının bağımsızlık modelinin Ankara olduğunun ilk satırlarda hemen belirlendiğini gösterir. Yazar, bu gerçekliğin model alınan Türk inkılâpçıları tarafından ne seviyede kavrandığından ise mütereddittir. Metinde bir iç konuşma vardır: **“...İçimizden**

¹⁰ Ali Mansur, “Lozan’dan Sonra”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 1, Sayı 1, 26 Eylül 1339 (1923), s.3-5. Derginin ön kapak çerçeve yazısında, okur hitap kitlesini, “davası” hakkında uyaracaktır, yalnızca Azerbaycan ve Kafkasya değil, “Şark” ; Müslüman Şark dikkat ve ilgi alanı içine dâhil edilmiştir: “Yeni Kafkasya İdaresinden”: “Yeni Kafkasya neşriyatı yalnız Kafkasya sahası ile tahdid etmeyib bütün Şarkdan, bilhassa haricdeki Türklerin ahvalinden mümkün olduğu kadar malumat vermeğe sayıdecektir. Mecmuamızın Azerbaycan’da, Gürcistan’da, Dağıstan’da, İran’da hususî muhabirleri olduğu gibi, Türkistan, Afganistan, Kırım ve Volga boyu gibi Türk ve Müslüman Şark memleketlerinin ahvalinden dahi ahz-ı malumat etmek imkânı vardır”. Dergi bu ilk nüshasında satış fiyatını nüshası 5 kuruş olarak belirlemiştir. Fakat (Yıl 1, Sayı 12, 15 Mart 1340)’de (11 sayı sonra), dergi idaresi kâğıt fiyatlarının artışına rağmen stokları olduğu için fiyat artırımına, sair gazetelerin yaptığı gibi gidilmediğine dikkati çekerek, gelecek sayıda, kâğıt stoklarının bitmesine bağlı olarak dergi fiyatının 7.5 kuruş olacağını duyurmuştur. Abone fiyatları bu artışa bağlı değişmiştir; Türkiye içinde seneliği 160 kuruş, Altı aylığı 85 kuruş, memâlik-i ecnebiye için senelik 1, 5 dolar. Dergi son fiyat artışını ise 3. yılında yapmıştır; (Yıl 3, Sayı 10 (58), 29 Mart 1926) sayısından sonra 10 kuruşla satışa sunulmuş, buna bağlı olarak da yeni abonelik fiyatları da açıklanmıştır. Basım yeri Çağaloğlu Amedî matbaasıdır. Mecmuanın son sayfa, sol sütun alt köşesinde: “Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mesul: Seyyid Tahir. Amedî matbaası”, yazılıdır. Derginin (Yıl 1, Sayı 2)’de (ön kapakta) açık dağıtım yeri Babiali caddesinde “Cemiyet” kitaphanesi olarak duyurulmuştur. *Yeni Kafkasya*’nın Türkiye çapındaki satış noktaları, kişi veya yer olarak gösterilir. İsim vermek yeterlidir: Trabzon’da: Azerbaycanlı Naki bey; Kars’da-İstasyon büfesinde; Sarıkamış’da “Varlık” evi; Erzurum’da- taş mağazalarda; Samsun’da ve Amasya’da-Hacı Mahmud efendizâde birader; Ankarada-Anadolu Maarif Kitaphanesi; Konya’da-Trabzonlu Ağâh bey; Mersin’de-Yıldız matbaası; İzmir’de-“Yavuz” kitabhanesi. Bu yerler, Azerbaycanlı koloniyi işaret ettiği gibi, kuzey-güney, doğu-batı hattında merkez belirlenen yerlere de işaret eder. Diğer yandan dergi Şumnu’da (Bulgaristan)-İbrahim Edin mağazasında satılır (Bulgaristan’daki Türk azınlığın hitap alanı içine alındığına işaret eder); Berlin’de ise bir Azerbaycan kolonisi vardır zaten; Mürselli Sigara fabrikası’nda satış yapılır. *Yeni Kafkasya*, Yıl 1, Sayı 12, 15 Mart 1340, arka kapak duyurusu.

(muhacerete atıfla: Türk iç ve dış siyasetinden beklentileri, kendileri için Yeni Kâbe'nin neyi temsil ettiği bu kadar açıkken) bazı **fazla realist olanlar Türkiye'nin hâli hazırda muayyen bir hudud haricinden** (: Misak-ı Millî, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî sınırlarına gönderme) **dışarı kimseyi düşünmeye** (Hariçteki Türkler: Esir Türkler: Sovyetleştirilen Türk coğrafyaları; kapalı gönderme) ne vakti ne de vazifesi olmadığını iddia ediyorlar. Doğrudur, bugün Türkiye için en evvel görülecek iş, bizim de takdir ettiğimiz gibi ıslahat-ı dâhiliyedir. ... Anadolu'nun kendisi ile meşgul olmak en mukaddes hakkıdır. Bununla beraber burasını dahi nazardan durdurtmamalıdır ki tarih yalnız bugünün meselesi ile meşgul olub da yarını düşünmeyen milletlere pek acı dersler vermiştir" hükmüyle de "asrî siyasette hissiyatın değil", soğukkanlılık ve temkinliliğin ve yine yazarın ifadesiyle "hesaplı" siyasetin esas olduğu kabul edilmekle beraber, "hesap yaparken fahiş hatalar yapıldığında" bu sefer de "tarih hesaplarının fahiş hataları affetmediği" uyarısını da yapar. "Türklerin vahdetini" *asrîleşme* ve *tecdid* kavramlarının yanına koyan derginin yayın politikasında, politik bir birliği kasdetmediği düşünülmelidir. Realpolitik bu ceditçiler için de acı tecrübeler yaşatmıştır. Vahdet, misak-ı millî sınırları dışındaki Türklerin ne yaptıkları, nasıl yaşadıkları, ne düşündükleri, ne hissettikleri hakkında siyaseten Türkiye'nin ne yapabileceğini öngörmesi ve yapmasıdır. Uyarıda, henüz Lozan'la tarihinde "parlak bir sahife" açan Türkiye'nin, diplomasisinde Lozan sonrasına devreden meselelerle uğraştığı, Batı karşısında yalnızlığı, Millî Mücadele sırasında başlayan "dostluğun" sonra da süreceği Sovyet Rusya ile paylaşmasının dayanılmaz ağırlığı hissedilmektedir. Nitekim dergi bu dostluğu, bir aldatmaca olarak gördüğünü, "Rusya-Türkiye münasabâtı" başlıklı sütunlarda, özellikle Türkiye solu ile Sovyetlerin Türkiye soluna, Türk komünizmine devam eden ilgisiyle, İnkılâbı yorumlayışıyla özellikle Sovyet "mahallî" neşriyatından örneklerle ele alacaktır.

Yeni Kafkasya'nın siyasî çizgisi Resulzâde ile beraber değerlendirilmelidir. Resulzâde'nin Türkiye'ye iltica etmesinden önceki siyasî geçmişi, bu geçmişin satır başları, siyasî faaliyeti yürütecek ve politik sebeplerle olsun veya olmasın (Mirza Bala'nın ifadesiyle muhaceretin sosyal bütünü; siyasî ve gayrı siyasî muhacirler ayrımı) (Mirza Bala Mehmetzâde 1991: 163) Türkiye'deki ve dışındaki muhacir Azerbaycan Türklerini bir merkez etrafında örgütlenmesini bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmıştır. 7 Nisan 1920'de Kızıl Ordu tarafından işgal edilen Azerbaycan, Müsavat Fırkası üyelerinin kurucuları ile beraber, ve 1923-1930 arasında kaçabilenlerle taraftarlarının sınır dışına çıkmasının da başlangıcıdır. Diğer yandan, 1918 öncesine tarihlenen ve 1918-1920 arasında Avrupa'da "millî Azerbaycan" için faal bir "eski muhaceret" de vardı. Azerbaycan Millî Merkezi, "matem günü" olarak *Yeni Kafkasya*'nın her yılki Nisan sayısını ayıracağı 1924 yılının 24 Nisan günü kuruluşunu belgeleyecektir. Merkez, "Azerbaycan'ın istiklâlci ve milliyetçi faal unsurlarını birleştirmek, millî istiklâl davasını haricte temsil, sevk ve idare etmek"

maksadıyla Azerbaycan Millî Şura Reisi Mehmed Emin Resulzâde başkanlığında millî hükûmetin siyasî ricali tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Bu tip örgütlenme sair istiklâl hareketleri için de geçerlidir, ortaktır. Aynı zamanda Rusya'da yürütülen bağımsızlık hareketleri, devletini (1917 Bütün Rusya Müslümanları Kongresinin "unitarist" ve "federalist" tezleri bilindiğinde) kurabilen "milliyetçi" ve anti-bolşevik siyasî temsiliyet ana vatanları bolşevikleştirildikten sonra topraklarını terk etmişler, "sürgün" hâli yaşamaya başlamışlardır. Öyle ki bu terim, kurulan Merkez'in, tasfiye edilen Millî hükûmetin "sürgündeki siyasî temsilcisi" olarak meşruiyetini de niteleyecektir. Bu yıl, Türk hükûmeti için de kırılgan yılların başlamasına işaret edebilir. İçerde sükûnet izafidir, Mayıs 1924'te İngiltere ile Musul meselesi görüşmeleri başlayacak, görüşmede İngiltere'nin Nasturi talepleri gündeme gelecektir. Hakkari civarındaki Nasturi unsurun isyana dönüşecek hareketi ise zamanlaması itibarıyla önemlidir. İngiltere'nin Musul meselesini, Türk-İrak sınırının çözümünü Milletler Cemiyetine taşıdığı tarih 7 Ağustos 1924 tarihidir. İngiliz-Nasturi ilişkisinin Musul'a eklemlendiği bu zeminde Cumhuriyet hükûmeti Nasturi hareketini Eylül 1924'te askerî kuvvetle bastırmıştır. Anadolu'nun doğusu, Irak-İran hattı 1940'lara kadar, aynı noktada Kürt isyanlarına da sahne olacaktır. 1925'te Şeyh Said isyanını, 1927'de Ağrı İsyanı takip edecektir. Türkiye, Sovyet karşıtı Türk elitlerin örgütlenmesine "izin" verdiği düzlemde, Milletler Cemiyeti'nin, İngiltere tarafından Adalet Divanına sevk edilen mesele hakkındaki raporu İngiliz lehine oyladığı (Irak sınırı, Bruxelles hattının güneyini Irak'a, kuzeyini Türkiye'ye bırakan karar) 16 Aralık 1925 günün ertesinde devreye "cause" olarak Sovyetler Birliğini sokmuştur. Paris'te Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) ve Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin arasında 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması imzalanmıştır (Oran 2002). Bu gerçeklik *Yeni Kafkasya* ya da muhacir liderlik açısından Türkiye'nin, 'küçük Türkiye'nin temsil ettiği bu davada yanında yer almaya devam edip, "dost Sovyet" karşısında politik desteğini verip vermeyeceği sorusunun cevap arayışına da itmiştir. Destek açıktan verilme de, siyasî muhaceretin yayın organlarının yayınları durdurulsa, hatta kapatılsa bile, birinin yerine diğerinin de yayınlanması izni verilmiştir. Türk Hariciyesi ile Dâhiliyesi arasında (ve Türk Emniyetinin, elitlerin faaliyetini takip ettikleri malûmdur)¹¹ ikincisinin görev alanındaki matbuatla muhacerete yönelik sınırlayıcı

¹¹ İşte bir örnek; 1925'te Türk tabiyetine geçen, 1926'da mültecilere mahsus pasaportla Ankara'yı terkeden, 1927'de tekrar Ankara'ya gelerek Kırım İstiklâline taraftar olan kimselerle görüşen, yine aldığı pasaportla 1931'de Lehistan'a giden, Finlandiya'da "inkılabımız aleyhine" sözler söylediği duyulan, Varşova'dan Sivas'ta çıkan *Sivas* ve *Kızılırmak* gazetelerine Ruslar aleyhinde ve Kafkasya'nın istiklâli lehinde yazılar gönderen (...) "**Rus mültecisi** olarak memleketimize gelen" İdil-Ural davasının lideri Ayaz İshaki (İdilli) hakkında tutulan dosyadan aktarılan muhtemelen CHF Genel Sekreterliğine (?) bilgi notu, "Emniyetten alınan malumat şahsına dosya" elyazı notuyla aslı gibidir. BCA. *Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı* [Fon Kod. 490.01], 490.01/611.120.3. Sovyet karşıtı siyasî muhaceretin faaliyetlerinin incelenmesinde Emniyet Genel

serbestiyet tanıyan uzlaşma mı vardır? Böyle yorumlanabilir. Desteğin bir boyutu, resmî olmasa da Türkiye matbuatının da, özellikle İstanbul'un Kafkasya davasına ve Azerbaycan'ın Sovyet yönetimindeki geleceğine dair, hafızayla beslenen ilgisidir. Bunu Resulzâde'nin siyasî muhaceretteki ilk eseri olma özelliğini de taşıyan *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*'nin yayınlamasının¹² ardından aldığı tepkilerden, kitap hakkında yapılan tanıtma ve değerlendirmelerden çıkarmak mümkündür. *Tanin*, bu gazetelerden biridir. 4/5/1339 tarihli nüshası eser hakkında "bu telifin vusukî ve tarihî kıymeti vardır, bunun bi'l-istisna her Türk'ü şiddetle alâkadar olduğunu söylemek zaidir itikadındayız..." Eserin yazarına *Tanin* tarafından "milliyet ve tesanüt hisleri namına" teşekkür edilecektir. Yine *Yeni Mecmua*'da Darülfünun müderrisi Köprülüzâde Mehmed Fuad, Resulzâde'yi Meşrutiyet'in Türkçülerini birleştiren Türk Yurducu dışavurumunun sezildiği, Ocak günlerinden "Türkçülüğün "mecnunâne hayal" addolunduğu ve Türkçülerin ahât hanesini geçemediği zamanlarda büyük mefkûre uğrunda beraber çalıştığımız bu eski ve muazzaz dost" olarak tebrik eder. *Akşam*, *İkdam* ve Amasya'daki *Emel* gazeteleri de eser hakkında neşriyat yapanlar arasındadır (Mehmetzâde Mirza Bala 1991: 168-170). *Yeni Kafkasya* da Türkiye matbuatının "Kafkasya davasına" ilgisini bu gazeteler üzerinden özel sütun açarak bildirir.¹³ Resulzâde'nin bu ilk eseri, Bakü-Tiflis komünist matbuatında (*Komünist*, *Bakinskiy Raboçiy*, *Yeni Fikir*/Türkçe,Tiflis, *Zarya Vostoka*) en başta, ve yine İdil boyu'nda Kazan'da, Sovyet Özbekistan'ında yankı yapacaktır. Muhaceretteki Müsavat Fırkası ve Müsavatçılar, yeniden yapılanmakla

---

Müdürlüğü Arşivi, BCA yanında elitlerin sığındığı ve faaliyet yürüttüğü ülkelerin arşivleri de izlenerek, hatta bu liderliğin dayanışma/çatışma hâlindeki Sovyet karşıtı sair politik muhacirlerin özel veya kolonilerinin kütüphane ve arşivleri (Rus-Slav, Gürcü, Ermeni, Ukrain vd. Promethée arşivi meselâ) paralel okumayı gerektirir. Yine muhaceretin kendi basılı külliyatı bir tarafa, liderlerin ve tabi "siyasî ricalin" özel arşivleri, esasta elyazma evrakı (her türlü resmî ve özel yazışma ve mektuplaşmaları, varsa günlükleri) şüphesiz karşılaştırmalı bir analizi gerektirir. İdil-Ural davasının yaşayan lideri Ali Akış'ın Hatıraları ile Cafer Seyidahmet Kırimer'in Günlüğü yayınlanmıştır. Sırasıyla bkz. Akış (2002), Otar-Özcan (2003).

¹² Eserin yayınlandığı, derginin [Yıl 1 Sayı 1 (26 Eylül 1339)]'de duyurulur. Arka kapakta, eser hakkında kısa tanıtma yapılır: "Türk memleketlerinin mukadderatı ile aşına olmak isteyenler "Küçük Türkiye" tabir olunan kardeş Azerbaycan Cumhuriyetinin teşkili ile ahval-i hazırasına lâkayd kalmazlar. Bu hususda en lüzumlu malumatı pek toplu olarak bulmak isteyenler işbu kitabı elde etmelidirler. Kitabın müellifi asar-ı kalemiye ve mücehaddat-ı siyasiyesi ile maruf Resulzâde Mehmed Emin beğdir. Eserin kıymet ve sevk.. temin için bu kadarını söylemeliyiz ki Emin beğ bu eserini sabık Azerbaycan Şura-yı Millisi Reisi sıfatıyla yazmışlardır. Pek salahiyyatdar bir kalem ve gayet sade bir üslup ile yazılan ve renkli boyalarla tab edilmiş kabı üzerinde siyaha bürünmüş Azerbaycan bayrağını haiz bu 11 formalık eser, iki kağıt üzerine basılmış pek çok tarihî tasvirlerle bir kıtaa haritayı dahi ihtiva eylemektedir. Kitabın fiyatı İstanbul'da 50 kuruş, taşrada 60 kuruştur.

¹³ "Kafkasya ihtilâli ve Türkiye matbuatı (*İkdam*'ın bir makalesi)", *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 1, 4 Teşrinievvel 1340, 8-9.

ve yayın gücüyle “Komünizm ihtilâlini Şarktan iki yıl uzaklaştıran, Bolşevizm hakkında hiçbir malumatı olmayan bu dünyada Şark İslâm milletlerini gözünü açan” olarak itham edilirken, “bolşevizmin asıl çehresini ifşa eden” kimliğini taşıyordu. Sovyet diplomasisi, rejimini Batı Avrupalı kapitalist dünyada yeni yeni resmen tanınması için uğraşırken, bu sıralarda, Türkiye nezdinde de *Yeni Kafkasya*’nın etki dairesinin genişlediği, yazıları sertleştiği seviyede yaptığı diplomatik girişimleriyle “tatil” edilmesini, nihayet yayının durdurulmasını sağlayabilmiştir. Söylemiyle Türkiye’nin “dış siyasası” açısından kışkırtıcı bulunan derginin kapatılması, Türkiye’de tek parti iktidarının, *Yeni Kafkasya* sütunlarından okunduğunda, “Türkiye burjuva hükumetine karşı” hâmi rolü Sovyetlerce üstlenilen Türk soluna, Türk komünistlerine de geçit vermemesiyle paralellik içerir. İstanbul’da “komünist vasıta-i neşriyatları” olan aylık *Aydınlık* dergisi ile haftalık *Orak Çekiç* “3. Enternasyonal ve Rusya efkâr ve maksadını terviç ettikleri” için Takrir-i Sükun kanuna göre bakanlar kurulu kararıyla yayınları men edilmiştir.¹⁴ Siyasî muhaceretin nezdinde değer atfedilen ve pozitif göndermeli nitelemeyle *Türk radikalizmi*; inkılâpçılar, “milliyet prensibi”nin muhalifi komünist radikalizmine de geçit vermemiştir. (Tunçay 1966, 1991). Bu iki geçit vermeme hâli, ve bunun uygulamalarının nedenleri, sorunsallarıyla beraber, 1908-1922 zaman diliminde mutlaka derinleşerek Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun tarihinde özgün ve mülhem siyasî düşünce üreten entellektüelleri anlamaktan geçer. Bu ise siyasî düşünce tarihini bir meslek kabul etmeyi beraberinde getirir. Diğer taraftan bu tarihle yolu birleşen *muharrir* ve *siyasetçi* Resulzâde ve *Yeni Kafkasya*’sı ‘demokrat Türkiye laboratuvarı’nda ideolog ve uygulayıcılarının yaptığı deneyi ya da deneyleri nasıl izlemiştir, gözlemlemiştir, hangi sonuçları çıkarmıştır, yorumlamıştır sorularının da cevabını beklemektedir. Şüphesiz her bir deneyi nitelemesi istenen “demokrat” sıfatının anlam dairesine açıklık getirmek de gerekir.

3.Resulzâde’nin *Demokrat Türkiye Laboratuvarı*

Dergi, Lozan’ın ardından 29 Ekim 1923’te ilân edilen Cumhuriyeti, yani rejim değişikliğini “Gazi Mustafa Kemal Paşa”nın karizması yanında

“29 Teşrini evvelde Türkiye Büyük Millet Meclisi ittifak eylediği tarihî karar ile Türkiyenin şekl-i hükûmetini tesbit eyledi. Teşkilât-ı Esasiye kanuna aid kabul eylediği mevad ile şekl-i hükûmetin cumhuriyet olduğunu ilân etti. Cumhuriyet şekl-i idaresini kabul eden aynı Meclis reisi cumhuru da intihab eylemiştir. Bu intihab tarihinin, **efkâr-ı umumiyenin zaten intihab eylemiş olduğu bir zatın** resmen tesbit etmekden başka bir şey değildi. Makam-ı riyasete Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. **Türk ve İslâm dünyasındaki mevkî bilendi ve manevî nüfuzu malum olan Türkiye’nin asrî bir hükûmet**

¹⁴ *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 13, 31 Mart 1341, s.5.

tesisi ile Şarkın eskimez siyasî ve içtimâî müessatından sıyrılmaması şüphesiz zamanımızın en büyük hadiselerinden biridir. Bu hadisenin İslâm ve bilhassa Türk âlemi için, milliyetperverlik nokta-i nazarından ne gibi meziyetlere haiz..."¹⁵

olduğunu belirterek baş sayfasında, tafsilatlı değerlendirmesini sair sayılara bırakacaktır. Türk Tarih Kurumu'nda bulunan *Yeni Kafkasya* koleksiyonunda, 1. yılın 4-11. sayıları eksiktir, fakat 3. yılın yıl dönümünde başyazar Resulzâde'nin kaleme aldığı başyazının başlığı dahi bütün içeriği haber verir: "Cumhuriyet bayramı: Türkiye Demokrasisinin zaferi bütün Türklerin zaferidir."¹⁶ Bu metin ilk muhataplarını Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle İstanbul Türk Ocağı'nda bulmuştur. İlk Türk cumhuriyeti'nin, 28 Mayıs 1918'de misak-ı millisini ilânla kuruluşunu duyuran Azerbaycan'ın demokratik, laik ve halkçı esaslarda kurucu fırkası Müsavat'ın reisi Resulzâde konuşur satırlarında. Yazı, Resulzâde'yi zamanın ruhunu kavrayan ve yukarıda ifade edilen "Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun tarihinde özgün ve mühlhem siyasî düşünce üreten entellektüellerin" anlaşılması probleminde zaman aşımına uğramayan, kendi tarihsel gerçekliğini "deney"den çıkardığı sonuçla birleştirip özgün yorumlayan bir entellektüel olarak kavramaya da imkân tanıyor. Özgün yorumcunun 'Türkiye radikalizmini', 'Türk İnkılâbı namı ile tebci olunan Anadolu hareketini', 'Milliyetperver demokrat halk Türkiyesi'ni liberal mercekten gördüğü her satırda açıktır. Öte yandan bu liberal mercek naif de değildir.

Resulzâde'nin yazısının çarpıcı içeriği *Yeni Kafkasya*'nın da sıkça sütunlarını ayırdığı, başyazılarda değerlendirildiği bir mühim olay bağlamında ele alınmalıdır. Onun yazısının hem satır hem de satır aralarında "demokrasi" vurgusu, milliyetperver, hürriyetperver, terakkiperver üçlemesinde hürriyet ve hürriyetperverlik eksenine de oturmaktadır. Bu boşuna da değildir. Resulzâde'nin Cumhuriyet değerlendirmesi, "Kürdistan isyanı" olarak Sovyet basınının yorumladığı ve *Yeni Kafkasya*'nın, Hilâfetin ilgasının ardından patlak veren, "Şarkın Kara Belâsı (Genç hadisesi hakkında)", "Şark Halkçılarına düşen vazife İrtica ile komünizm tehlikelerine karşı alınacak yegâne tedbir", "Şeyh Sait macerasının inhilâli, İrtica tehlikesi bertaraf", "Şark vilâyetlerindeki Tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irtica hadisesini tesviye münasebetiyle (başyazı)" dört yazı ile odaklandığı Şeyh Said isyanının bağlamında anlaşılmalıdır. Takrir-i Sükun kanununun hükmettiği bu kesit zamanda, "bizce" diyerek demokrasi tarifi yapmak, Türk demokrasisini, "Türk demokratizmini" yalnızca Türkiye için değil, Şark ve Türk dünyası için "...bu fırsatın kendilerine geçtiği sırada, hiç şübhe yoktur ki, onlar Türkiye'nin tecrübelerinden ve **demokrat Türkiye laboratuvarında** işlenecek demokrat hars ve irfanından kemaliyle istifade

¹⁵ "Türkiye Cumhuriyeti", *Yeni Kafkasya*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Teşrinisani 1339, s.1.

¹⁶ *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 3 (51), 1 Teşrinisani 1341, s.1-3.

edeceklerdir” diyerek model atfedildiğini, bunun bilincini taşımak gerektiğine dair göndermede bulunmak kalem sahibinin politik kimliğiyle yine ilişkilidir. “Şarkı istila eden millî hareketin halk hareketi olduğunu, halk hareketinin tesis edeceği hükûmetin de mana itibariyle demokrasiden, şekl itibariyle cumhuriyetden başka olmadığını” iki yıl önceki 29 Ekim değerlendirmesinde ifade edildiğini belirten Resulzâde’ye göre demokrasi,

“Demokrasi, bizce muhtelif tabakat-ı içtimaiyyeyi haiz olub, daima hâlden hâle geçerek tekâmülde bulunan cemiyetin, vakit ve zamanın tesiri ile, istihsal işlerini tanzimindeki rolleri değişen **müterakki zümrelerin** ser-kâre gelmelerini kolaylıkla temin eden idare sistemidir. **Bu sistem, zahiri teşkil eden bir takım temsil-i umumi ve merasiminden (meclisler, intihablar) ara-i umumiyyeyi muktezi an’ânâtından ibaret olmakla beraber, demokrasinin asıl ruh ve manası teşkil eden şey, hiç şübhesiz ki, tecrübeye bağlı müspet ilimlerle, terakki felsefesine müstenid manzûme-i efkârdır. Hatta denebilir ki ilmin hürriyetini, akl-ı beşerin her nevi kaydlardan azad oluşunu, ferdin, diğerin hürriyet ve hukukuna tecavüz etmemek suretiyle her nevi hürriyet ve istikâlini temin edemeyen bir idare, demokrasi müesseselerinin zahire aid bütün şekillerini mahfuz bulundursa bile hakiki demokrasi değildir.** Bunun içündür ki demokrasiyi te’sis etmek maksadı ile zuhur eden ihtilâllerde, inkılâpçılar ruh ve mana-i inkılâbı tamamiyle taht-ı temine almadıkça, şeklen, her cihetce mükemmel olmasına değil, her hâlde müesser olmasına bakarlar. Demokrasiyi tesis etmek vazife-i tarihiyyesi ile mevzu olan te’ceddüd zümresi vazifesinin bittiğine bir türlü kani olmayan, inkılâba bin türlü engeller çıkaran mürteci zümrelere karşı şiddet göstermek, hastasını ölümden kurtarmak için, şefkat ve hürriyet hissile mütehassis oldukları muhakkak bulunan cerrahlar ki, cemiyet vücudunda kangren hâlini alan izanı, bi’liman kesb etmek mecburiyetindedir”.

Takib eden satırlar, Türkiye’de demokrasiyi yerleştirecek bir “terakkiperver zümre”nin (müterakki zümre) “zamanın iktizasına hakkıyla müdrik, inkılâbın mekanizmine aşina, milyonları sevk ve idareye kadir bir rehber maliktir” ile Mustafa Kemal’i yüceltir. Bu rehber, akl-ı beşere dayanan, terakki ve temeddün şiarlarını ve yine “...Türk demokrasisinin muzafferiyetini temin edecek manzume-i efkârın tahkikini kendine en büyük ve en mukaddes bir amel ittihaz etmiş bir kuvvetin Türkiye İnkılâbında imal-i mü’şir olduğuna pek büyük ümidler vermektedir.” Resulzâde, Türk(iye) İnkılâbı subjektif bir çizgi izleyecek olsa da, demokrasi ve onu hayata geçirme meselesinde “inkılâpların ruhiyyatına hakkıyla vakıf olmayanların”, zahiri olan kısmında “taassub gösterecek kadar radikal” olabildiklerini söylemekten imtina etmez. Asıl olan “tecrübeye bağlı müspet ilimlerle, terakki felsefesine müstenid manzûme-i efkâr, ilmin hürriyetini, akl-ı beşerin her nevi kaydlardan azad oluşunu, ferdin, diğerin hürriyet ve hukukuna tecavüz etmemek suretiyle her nevi hürriyet ve istikâlini temin etme” meselesidir. Çok daha belirgin olan nokta, iç-dış, biçim-içerik

ikiliği, çelişkisidir. Kılık-kıyafet kanunu ve uygulaması sorgulanmaktadır. Mesele fesi çıkarıp mutlaka şapka mı giymektir, giydirmektir? Aynı Resulzâde, rasyonel düşünen ve "her nevi kayddan azat" fert arayışında, bu fert tipini doğuracağına inandığı ve destek verdiği inkılâpların (ve inkılâpçılar) yöneldiği kitle olarak "şapka giydirilecek (halka)" *müteffekir* ve *münevver zümre* üzerinden değerini tartışır. Halk ile aydın (*münevver*) ayırımına sadık kalınan bu ilişki hattında İnkılâb; temeddün ve terakki şapka giymek mi? Resulzâde böyle olmadığına taraftar. Aydın, ona göre inkılâplar "hayat ve kanunlar üzerinde icra-yi tesir eden fikir ve düsturların tebdilinde görürse de", halk kitlesi bu tebdili yalnız gözüne görecektir kadar değişen zahirlerle anlar, ve yalnız bu gibi hadiseler üzerine düşünür. Halk kitlesine nakle değil, akla kıymet vermenin lüzumlu olduğunu anlatmak için istediği serpuşu giymekte mahzur olmadığını bizzat göstermekten daha müessir bir propaganda olur mu?!" Hem soru hem de ünlem iminin kullanıldığı bu değerlendirme, teceddüd/tecdid kavramsallaştırması içinde inkılâpların "yerleştirilmesinde", bünyeye uyum sağlayabilmesinde inkılâbın yöntemine dair Resulzâde tarafından yapılan bir öneri, hatta samimi bir uyardır. Türk radikalizminin de akla değer verdiğinden tereddüdü olmayan yazar, "zahirle (nakil) anlayan ve düşünen" halkın (eski) değerler sisteminin değişimini (*tebdil*) öne çıkarır. Bu ise bir süreçtir, birden olamaz: Resulzâde'nin bir seçkinin olmadığı ve fakat onun toplumu tabaka ve sınıf temelli okuduğunun işaretlerini veren satırlar vardır. Halkın "pek maruf bir görüşe göre pek maddî düşünür bir vücut olduğunu" inkılâpçıların hiçbir zaman unutmaması gerekir: "Başına şapka giydirdiğiniz halkın yaşayışındaki şeraiti dahi şapkalıların hayatına benzetemez ve bu hususta kendisine yarın için mahsus bir ümid veremezseniz giydireceğiniz şapkaların yırtılacağı hemen muhakkaktır". Fakat ne mutlu ki her tarafda büyük tehâlûkle (:can atma, istekle atılma) şapka giydiği haber verilen Anadolu'da bize endişemizi mucib hususta dahi ümitli haberler gelmektedir". İnkılâbın taban talebiyle gerçekleşen bir değişmeye mi işaret ettiği, yalnızca kılık-kıyafet bahsiyle çözümlenebilir olmasa da, Resulzâde'nin çarpıcı bir ayırma itibarı ettiği de açıktır: "Başına şapka giydirilen halk" (edilgen) ifadesi, şapkayı giydiren'den ayrıştırılmıştır. Şapka sembolizmiyle, şapkayı "halka" giydiren yöneten-seçkin'in bu nesneyi teveccühle kabullenmesinin, onun hayat tarzı ve dünya görüşü, bunu belirleyen ekonomik durumla ilişkilendirilmesi, şapka giyen/giydirilen (gönüllü olsun olmasın) kitlenin bu zahiri olan değişimle beraber eş zamanlı gitmesi gereken, ya da onu izlemesi beklenen "hayat şeraitinin" de değişmesini, bu değişim ruhunu canlı tutacak maddî boyutun da ('mahsus ümit verme') hesaba katılması gerekmektedir, yoksa "giydirilen şapkaların yırtılması muhakkaktır." Fakat Resulzâde Anadolu'dan aksi haberlerin gelmesinden de memnundur. Metnin, Cumhuriyet elitinin İnkılâbı kavrayış ve bunu yönetme biçim ve araçlarını dikkatle izleyen içeriği, hangi serpuş giymesi konusunda tesadüfe terkedilmeyen ve şapka

giydirilen halkın şapkasını yırtmaması için “iktisadî” gelişmeyi, bunun da işareti olan demiryollarının inşasını Cumhuriyet hükûmetinin programının başına alması övülür. Köylü ve üretime dayalı tarım ekonomisi, mamulün demiryoluyla çevreden merkeze ulaşması, ticaret, yerli olana dayanarak gelişme. Türk köylüsü, yeni-eski zihinsel gelişmesinde, “kendisine yeni şiarlar, yeni serpuşlarla gelen hükûmetin kağını arabası ile değil “od arabası” (Azerbaycan köylüleri trene od arabası derler. Od ateş demektir.) ile geldiğini görüyor. Bunun içündür ki o, göreneklerinin yıkıldığını suitefsir ederek kendisine yanaşan müfetten (açıkgöz fitneci) ve mürtecileri değil, kendisini zaferden zafere yürüten rehberleri arkasından koşdu.” cümleleri İnkılâp ateşinin Azerbaycan köylüsünün kullandığı benzetmeyle “od arabası”ndan (: terakkinin iktisadî terakkî olarak algısı, üretim ve bunu teknik ve teknoloji inşa ederek gerçekleştirme, inkılâbı sağlamlaştıran ve yerleştiren alt yapıdır.) geçtiğinin idraki, anlatı parçasının, esasta bu Cumhuriyet bayramı kutlama metninin yerleştiği zaman-zeminle ilişkilendirilen bağlamı da anlamaya yarar. “Kürdistan İsyanı” namı ile maruf’ diyerek Şeyh Said isyanı’nı açık ve keskin bir çizgiyle “irticaa hadisesi” olarak değerlendirdiği bu ve yukarıda atıfta bulunulan yazılarda da ciddiyetle analiz eden Resulzâde’nin *müfette* ve *mürteci* kavramsallaştırmasında şimdilik “zahiri gören ve öyle düşünen” olarak nitelediği ama “cahil” demediği halk katmanlarının eski-yeni çatışmasında “göreneklerin yıkıldığını suitefsir ederek kendisine yaklaşan” ve fesle temsil edilen taassuba (*eski* olan) değil de kendisine şapkalı motorla (*yeni* olan) gelen ve “zaferden zafere yürüten rehberlere koşması”nı demokrasinin başarısı olarak yorumlaması önemlidir. Bu yalnızca Türkiye için değil, bütün Türklük için sevindiricidir.

“ Cumhuriyet hükûmetinin Türk kitle-i ahaliyesini teşkil eden Anadolu köylüsüne istinad eyleyen ve bu kitle içinden çıkan istihsal nazımı müterakki bir zümreyi tutmak siyasetini yürüttüğünü gösteren iktisadî teşebbüsleri teşvik ettiği görülmektedir. Bunun en büyük ve en müspet delili ise hükûmetin demiryolları hususundaki azmi ve muvaffakiyetidir. Türk köylüsü kendisine yeni şiarlar, yeni serpuşlarla gelen hükûmetin kağını arabası ile değil “od arabası”* (Azerbaycan köylüleri trene od arabası derler. Od ateş demektir.) ile geldiğini görüyor. Bunun içündür ki o, göreneklerinin yıkıldığını suitefsir ederek kendisine yanaşan müfetten (açıkgöz fitneci) ve mürtecileri değil, kendisini zaferden zafere yürüten rehberleri arkasından koşdu. “Kürdistan isyanı” namı ile maruf irtica hadisesinde fesli mutaasıblarla değil şapkalı motorlarla gitdi; demokrasinin muvaffakiyet ve galebesini temin etdi. Bu muvaffakiyet bizi sevindiriyor: Türkiye için seviniyoruz. Yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda bütün Türklük için de seviniyoruz”¹⁷.

¹⁷ Bu metnin çevrimyazısı için bak. Ek II.

Türk İnkılâbının laik karakteri, Resulzâde'nin açık onayını ve desteğini alan bir bağlamda değer kazanır. Müsavat Halk Fırkası'nın laiklik prensibini siyasî programına koyan, Azerbaycan misak-ı millisine yerleştiren, İslâmlık ekseninde mezhep meselesinden başı da ağrıyan Azerbaycan Türkleridir. Hem devrim öncesi Çarlık siyasetlerinin manipülatif aracı olarak kullanılan İslâmî yaşayış ve yorumlama biçimleri hem de 1905-1917 arasının kadimci-creditçi gelenek çatışmasını yaşayan Rusya Türklüğü'nün "dinde teceddüd" tecrübesi tarihsel arkaplanı oluşturabilir (Maraş 2002). Resulzâde'nin de din ve dünya alanını ayırma, buna bağlı olarak siyaset-devlet ve din ilişkisinde din'in siyaset tarafından yönetilebilir bir kurum olarak gördüğünü söylemek de mümkündür.

Resulzâde'nin *Yeni Kafkasya*'sı Türkiye'de demokrasinin tesisine "inkılaba bin türlü engeller çıkaran mürteci zümrelere" karşı şiddet göstermek konusunda tereddütsüzdür. Resulzâde nezdinde bu bir mecburiyettir. Bu meselenin "tesviye" tarafıdır. Esas olan ise *irticaa*'yı "cemiyet vücudunda kangren hâlini alan ızarı bi'lman kesb etme mecburiyeti"dir. "Şarkın Kara Belası (Genç Hadisesi)", "Şark vilâyetlerinde İsyân", *İrticaa tehlikesi*", "Şeyh Said Macerası", "Kürdistan isyanı namı ile maruf irticaa hadisesi"; Resulzâde (başyazılar) ya da derginin sair kalemlerinden çıkan ve Musul meselesinin çözümlenmesine de tarihlenen "mühim bir tahrîb"le ilgilidir: Şeyh Said İsyanı (1925). Burada İsyanın tarihsel bağlamının ele alınmayacağını en baştan uyarmak gerekir. Onun yerine kendisini bir "Şark halkcısı" olarak niteleyerek sorumluluk yükleyen ve görevlendiren Resulzâde ve kalemlerinin isyanı nasıl değerlendirdiklerine dair bir çözümleme yapılmıştır. Bu değerlendirmeyi, Türk iç siyasetinin dış siyasetiyle beraber ilgisi kurulan iki meselesi ile de tamamlamak gerekmiştir. Musul meselesi ve Atatürk'e yönelik suikasd girişimi. Her ikisi üzerine de Resulzâde'nin başyazıları vardır.

Şeyh Said İsyanı hakkında ilk başyazı, *Yeni Kafkasya*'nın isyanın ardından (Şubat 1925) hemen çıkan 1 Mart 1341 tarihli 11. sayısındadır: "Şarkın Kara Belası (Genç Hadisesi hakkında)"¹⁸. İkinci başyazı bu hadiseyi, Yakınoğlu'nun yakın tarihine göre İngiliz-Rus (-Sovyet) siyasetlerinde Türkiye ve İran'ı yerleştirerek okuyan makaledir; "Şark halkçılarına düşen vazife-İrticaa ile komünizm tehlikelerine karşı alınacak yegâne tedbir"¹⁹. Bu başyazının yayınlandığı sayıda, ayrıca *Türkiye hakkında Bolşevik matbuatı* başlıklı sütunda "Şark vilâyetlerindeki İsyân hakkında-Türkiye'de komünist matbuatını müdaafa" ve "İrticaa tehlikesi bertaraf (oldu) (Şeyh Said macerasının inhilâli)" başlıklı haber yazı da vardır.²⁰ Resulzâde, Şeyh Said ve isyancıların İstiklâl

¹⁸ "Şarkın kara belası (Genç hadisesi hakkında)", *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 11, 1 Mart 1341. (s.1-2 yok), bu yazı değerlendirme dışı tutulmuştur.

¹⁹ M. Emin Resulzade, "Şark halkçılarına düşen vazife-İrticaa ile komünizm tehlikelerine karşı alınacak yegâne tedbir", *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 14, 16 Nisan 1341, s.1-3.

²⁰ "Türkiye hakkında Bolşevik matbuatı: Şark vilâyetlerindeki isyan hakkında-Türkiye'de

Mahkemesinde yargılanmaya başlaması üzerine “Şark vilâyetlerindeki tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irticaa hadisesinin tesviyesi münasebetile)” başlığını taşıyan ve hadisenin sebeplerine dair sosyolojik bakışını yönelttiği yazısını kaleme almış, İsyanın üzerinden geçen iki ay sonunda noktayı koymuş ve mim düşmüştür.²¹

Yakın Şarkın yakın tarihinin bizzat bir aktörü de olan Resulzâde, “Âlem-i İslâm’ın iki müstakil memleketini teşkil eden ve yakın zamana kadar Yakın Şarkda yendiklerine karşı rakip bir vaziyette bulunan İngiliz emperyalizmi ile Rusya emperyalizmi arasında elden ele oyun topu” olan Türkiye ve İran’ı, Şark halklarının “uzun uykusundan uyananları”na irticaa ve komünizmi bu iki rakip tarafından savunulan tehlike olarak dile getiriyor. Geleneksel İngiliz-Rus rekabetine karşı aynı coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmak üzere eklenen diğer aktör olarak Almanya’nın nihayet I. Dünya Savaşında yenilmesiyle beraber, geleneksel rekabetin yine devam etmekte olduğuna dikkat çeken aynı Resulzâde, bu uyarıyı geriye taşıyor. Şark siyasîleri arasında İran’da ve Türkiye’de saltanat ya da meşrutiyet devrinde olsun iç sorunlardan ziyade dış sorunlarla ilgili İngilizcilik ve Rusçuluk olarak fırka ayrılıklarının varlığına vurgu yapıyor. Yazar, İngiliz’in iki Şark sarayında “münevverler” tarafından tutulduğunu, diğer yandan aynı saraylarda Rusçulara (istibdat rejimi, irticaa: *reaction*) karşı muhalif İngilizcilerin (: Şark’ta meşrutiyet rejimlerinin taraftarlığında görülen) olduğunu, bu bağımsız siyasetin yapılamadığı zeminde, Almanya’nın sahneden çekilmesiyle Rusya’nın İngiltere’ye karşı hemen rakip olamadığını sözlerine ekler. İngiliz ise yorgun düşmüştür:

“Hâlbuki manzara tamamiyle değişmiştir. Şark memleketleri ... bi’l istifade elde ettikleri fırsatı kaçırmak istemeyerek dâhilî işlerini ıslaha koyuldular. Ve bu defa şu ve bu komşunun tesiri ile değil bizzat bilâ istiklâl hükümetlerinin şeklini maişetlerinin siyasetini tebdile azmettiler. Eski müesseseler çoktu. Sultanlar yıkıldı. Yeni müesseseler meydana geldi. Bu hâlin en mükemmel numunesi Türkiye’dir. Yeni Türkiye hakikî halk hareketini yaparken eski meşrutiyet an’anesine rağmen İngiliz himâyesi ile değil, bi’lakis Britanya zulmüne karşı harekete gelmiş ve bu mücadeledeki muzafferiyeti ile istiklalini temin eylemiştir. İngiltere’ye mübariz bulunduğu her zaman gibi, bu defa da Türkiye ihtilâl Rusyasından müzakeret görmüş , neticede tarihî roller değişmiştir.”

Resulzâde, rollerin değişmesini “eskiden” Şark’da irticaayı himaye eden Rusya’nın hâlde inkılâbı, meşrutiyetçi İngiltere’nin artık irticaayı himaye etmesinde

komünist matbuatını müdafaa”, (kapak fihristte; “Orak-Çekiç” gazetesini müdafaa), “İrticaa tehlikesi bertaraf (oldu) (Şeyh Said macerasının inhilâli)”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 14, 16 Nisan 1341, s.7.

²¹ M. Emin Resulzade, “Şark vilâyetlerindeki tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irticaa hadisesinin tesviyesi münasebetile)”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 19, 1 Temmuz 1341, s.1-3.

görüyor. Bunun dahi bir "göz hatası" olduğunu belirtmeden de geçemiyor. İngiliz meşrutiyetçiliği, Resulzâde'ye göre iki emperyalistin kendi aralarındaki "hulul-ı muslihâne"nin, danışıklı döğüşün aletidir. Yakın Doğu siyasetlerinde iki rakipten "irticaayı himaye eden" İngiltere'nin "yeniden" hararetle sürdürdüğü, canlandığı eski politik manipülasyon aleti (*entrika aleti*) "Hilâfetçilik" ise, Rusya'nınkinin "cumhuriyetçilik" olduğunu belirten aynı Resulzâde, Şeyh Said isyanının İngiliz hilâfet propagandası ile ilgi kurulduğunu da kaydetmektedir. Diğer taraftan Takrir-i Sükûn'un din ve hilâfet propagandası yapan neşriyatı yasaklaması yanında "İnkılâpçı" (Kürt beyi ile Kürt şeyhi arasındaki bağı tefsir eden olarak) komünist neşriyata da geçit vermemesini anlamlandıramayan bir "dost" vardır: Bolşevik matbuatının, isyanı; Resulzâde'nin ifadesiyle "vilâyet-i şarkıyedeki irticaa hareketini münhasıran" "Kürdistan İsyanı" şeklinde telakki eden ve bu isimle "imhaya mahkûm feodalizmin bir mukavemet hamlesinden ziyade İngiliz emperyalizminin entrikası eseri" olarak değerlendirilmiş, bu değerlendirme "burjuva (İsmet paşa) hükümeti" tasarrufu klişesiyle beraber zikredilmiştir. "Kara taassup/Kara bela" ve "kızıl bela" eşleştirmesiyle, her ikisini de tehlike olarak gören Resulzâde, yeni Türkiye'de halk hükûmetinin "müstakil" siyasetini "isabetli" bulup alkışlamaktan da geri durmamıştır. "...müfrit Avrupa'nın cihangir zümrelerine ümid veren (içerdeki) hilâfetçilerle "kızıl emperyalistlere kılavuzluk vazifesini gören komünistler"ın "mutavassıt Şark halklarının canı ve kanı bahasına istihsal eylediği hürriyet ve istiklâl iki muhalif kuvvetin taht-ı tehdidindedir. Sağdan hilâfet soldan komünizm. Kürdistan'da **irticaa ejderinin başını ezmekle** meşgul olan Türk hükûmeti, ayağının altını kazıyan Üçüncü Enternasyonal ajanlarını ihmâl etmemekle pek büyük isabet ediyor". Bu çerçevede Resulzâde'nin Şeyh Said isyanı hakkında son başmakalesinde geliştireceği tezin ipucu, isyanı tahrik eden olarak bölgenin "içtimâî esas"ına (Türk demokrasinin *kangreni* olarak derebeylik düzeni) dair yaptığı saptamadır. Aynı saptamada komünizm de payını alır: "(İnkılâba) mutavassıt halk mefkûrecilerine düşen vazife" sosyal değişimi kökten gerçekleştirmek, "Türk cemiyetinin içtimâî bünyesini ıslaha çalışmak"tır. Bunun gerçekleşmemesi "yeni şeyhleri"n ve "yeni derebeyleri"n türemesini engellemeyecektir. İki feodal temsiliyeti zor kullanarak "asıp" öldürmek, ortadan kaldırmak, Resulzâde'ye göre geçici bir çözüm yoludur:

"...Hilâfet propagandası malum olduğu üzere Cumhuriyetin tesisi ile makam ve nüfuzlarından düşen derebeyler ile şeyhler arasında mevkı tutuyor, komünizm tebligatının zemini ise son senelerin serâkim ettirdiği fikir ve sefalettir! Askerî kuvvet ve zabıta tedbirleri ile iki muhalif cereyan önüne geçen hükûmet, yeni doğan Türk cumhuriyeti bünyesini **içtimâî ıslahat** ile takviye etmelidir. Derebeyini öldürür, şeyhi asarsınız fakat bunları besleyen **içtimâî esas** baki kalırsa tekrar yeni bir bey ve tekrar yeni bir şeyh çıkar. Sefalet ve perişan hayata karşı ciddi ve esaslı tedabir alınmadıkça komünizme karşı

tatbik olunan zabıta tedbirleri de kâfi gelemez!”²²

Resulzâde’nin ve *Yeni Kafkasya*’nın *Türk(iye) inkılâbı* söylemininin izini sürmek ve bunu yine Şeyh Said isyanı hakkında kaleme aldığı son başyazısına bakarak yapmak yerinde olacaktır.

Şeyh Said ve müritlerinin yargılandığı İstiklâl Mahkemesinin sorgulamaları Diyarbakır Sinema salonunda gerçekleşmiştir. Sinema salonunun tasviri yargılamaların resminin anlaşılmasında isyancıların olduğu kadar bu hadiseyi tefsir edenlerin ruh hâllerini de canlandırma fırsatı verebilir. Resulzâde de Diyarbakır’a mercek tutan bir Türk inkılâpçısı olarak kabul edilmelidir. Resulzâde’nin merceğinden sorgulama şöyle tasvir edilmişti:

“(İsyancılar) Kürd istiklâli ve Kürdçülük mefkûresi için öldüklerini söylemişlerse de Diyarbakır’daki sinema salonu asrî manzume-i efkârın bir halka-i mühimmini teşkil eden istiklâl ve hürriyet mefhumunun tezahüratı değil, pesmânde cahil ve taassub fikirlerinin çok menfur tecelliyatına şahid olmuştur. Hayvanlar gibi uluyan müridlerinden “cemalullah” diye sakladıkları yüzlerinin kurun-u vustanın en karanlık devrine aid en şarlatan “çehre” olduğu Diyarbakır sinemasındaki inkılâb projektöründe menfur bütün çizgileri ile görüldü. Kumanda ettiği cahil şeyhler arasında nisbeten yazı pozu bilir takımından olan Şeyh Said bile Kürdistan davasının millî olduğunu iddia edemedi. Onların davası taassub davası idi. Yeni Türkiye bir an evvel cihan medeniyetine yetişmek için silkinerek kati hamlelerle (rayîç bir tabirle) “Şark medeniyetinden” “Garb medeniyetine” girmek azminde idi...”

Resulzâde’nin, isyanın lider ve taraftarlarına dair bu ağır ve keskin nitelemeleri onun bu isyan üzerine peşinen ileri sürdüğü teziyle ilgilidir. Açık bir şekilde bu hadiseyi Kürtlük ve Kürt ulusal bilincinin uyanışının nihâi sonucu olarak yorumlanmasının karşısında olan Resulzâde, özellikle şeyh-mürit ilişkisinde “yozlaşan” bir boyut üzerinden çözümlemesini yapmaktadır: Müridin vecde gelerek şeyhlerinin gücünün toplandığı “Allah’ın lütfuna” sahip yüzün aslında sıradan insan “çehresi” oluşu ile aşagılanan bir gösterinin “ortaçağdan” kalma sahnesi. İnkılâb projektörü bu sahneye ışık tutmuştur.

Öte yandan Resulzâde’nin İnkılâbın referans alanı olarak aldığı, kabullendiği Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasında oryantalist indirgemeciliği tartıştığı bir kısım vardır ki, bunlar “Şarklı” Türklerin Batılılaşma sürecine adını veren medeniyet değiştirme projesine dair onun bakışını gösteren satırlardır. İki medeniyetten birinin artık “geri” oluşunun (“Şark”), diğerrinin üstün gelmesinin ve nihayet aralarında bitmeyen mücadelenin aslında “İslâmiyet ile Nasraniyet arasındaki mücadele” olarak gösterilmesi maksatludur ve yazarı rahatsız ettiği de aşîkârdır. Rahatsızlığın sebebi, bir

²² İlgili aktarmalar için M. E. Resulzâde, “Şark halkçılarına düşen vazife-İrticaa ile komünizm tehlikelerine karşı alınacak yegâne tedbir”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 14, 16 Nisan 1341, s. 1-3.

kimlik belirleyici olarak Şarklılığın (Resulzade'nin bu kimliğe mutlak eklemlediği İslâmlığın) ötekileştirilmesidir. Resulzade'nin İran'da Huzistan'ı ve Afganistan'da Kalizai'yi de dâhil ederek Türkiye'deki isyanın derin köklerini sorgularken vardığı sonuç şudur:

"...müşahade ettiğimiz hadise Şark ile Garbın mücadelesinden, muhtelif medeniyetlerin çarpışmasından ibaret değildir. İslâm veyahud Şark medeniyeti diye tesbit ettiğimiz gerilimler şimdi terakki ve tealide gördüğümüz "Garb medeniyeti"ne mensub milletlerin de vaktiyle yaşamış olduğu tarih safhasıdır. Şark medeniyeti diye tasnif ettiğimiz şey haddizatında Şarka mahsus bir keymiyet-i sabite olsaydı onun mağlubiyetini biz sevinçle değil ye's nevmid ile karşılardık. Çünkü bize mahsus bir hususiyeti gaib etmek benliğimizi gaib etmek olurdu. Hâl buki asıl benliğimizi kaybetmemek içündür ki "medeniyetimizi" değiştiriyoruz"²³

Kendine dönük bu mantık yürütmede, eşitleyen bir bakışla "bozulan", ömrünü tüketen, aslında artık öze zarar veren özelliği ile karşılaştırma nesnesinin sahiplerinin bu nesneye dair tasarrufunda yaşanan ayrımın yapılması önemlidir. Medeniyet burada aidiyetlerle belirlenen zaman-mekânda insan varlığının dünya ve eşya üzerindeki algı, kabul, düşünce ve fiilleridir. Yaşamak üzere düzen inşa etmesidir. Bu düzen ihtiyaç ve sorun karşısında hayatîyetin devamlılığı için "yeni" olanı talep eder. Yeni, dünya ve eşya üzerinde değişmeyi gerektirebilir. Evrilmeyi gerektirir. Doğu=İslâm medeniyetinin "çözülmesi"nin sebepleri üzerine zihnini anlaşılan *Şark-ı Rus'a* gönderdiği makalesiyle başlamış bir entelektüel olarak Resulzâde, medeniyet değiştirmeyi hayatîyet adına bir girme-çıkma edimi olarak okumuyor: Açıkça kendi aidiyetini merkez yapan bir medeniyetin üyesi olarak, evrilmeyi talep eden seviyede kendi ("benlik") olanı tarif eden özelliklerin bu medeniyet içinde kaybolmakta oluşu karşısında tepki duyuyor. Batı-Doğu zıtlığı, Doğu'nun "gecikmişliği" teması vb. karşısında Resulzâde "beşerî medeniyetin tekliğinden bahsediyor, "muhtelif millî harsları" olduğunu belirtirken de "Şark medeniyeti diye tesbit ettiğimiz şey vaktinde Garbın da yaşamış olduğu kurun-u vusta medeniyetinden daha doğrusu feodalizmden başka birşey değildir. ...kendi halâsı için çırpınan Şark milliyetperverleri

"Şark medeniyetini" (kendi medeniyetini değil) feodalizmi terk etmek ister. Kendi feodallerini ezmekle Garp istilâsına karşı koyabilmek için içtimaî bünyesini tedavi etmek isteyen Şarklının almak istediği şey Garb medeniyeti değil cihanşümül demokrasidir.....Türkiye Cumhuriyeti kat'i ve cezri adımlarla (Şark) feodalizminin hem maddî hem de manevî rişelerini kazımakda memlekete tam asrî bir mahiyet vermektedir.....Bütün İslâm Şarkına numune-i imtisal bir şekilde yeni Türk Cemiyetinin Şarklılık namı ile ibka olunan kurun-u

²³ İlgili aktarmalar için "Şark vilâyetlerindeki tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irticaa hadisesinin tesviyesi münasebetile)", *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 19, 1 Temmuz 1341, 1, 2.

vusta medeniyetinden garplılık ismiyle maruf medeniyete sevk ediyor. Kısaca söylemek lazım gelirse: Feodaliteyi öldürüyor, demokrasiyi yaşıyor”²⁴

Azerbaycan muhacir neşriyatı, İnkılâbın “Türk yapmaya çalıştığı medeniyete” göre nesnel görünümünü kendi üzerinde hemen dikkatle tatbik etmiştir; öyle ki burada ele alınmayan on beş günde bir yayınlanacak *Azerî Türk*’ün okuyucuları, 15 Haziran 1928 tarihli, 1. yılın 10. sayısı itibarıyla artık Arap rakamlarının eski usulde kullanımının terk edildiğini göreceklerdir. Türk entellektüel çevrelerinde süren “Yeni Türk harfleri” tartışmalarına *Azerî Türk* de katılmıştır. Bu inkılâbın Türkiye ve Türk dünyası açısından yorumlayarak yazan kalemşörler, yine Resulzâde ve diğer dergilerde davanın da vazgeçilmez yol arkadaşı, başmuharrir de olan, Mehmedzâde Mirza Bala imzalarını taşır. Sovyetleştirilen Türk-Müslüman toplumların dil-alfabe meselesi, 1917 Devrimi öncesi ve sonrası sorunsallar içerse de, Sovyet Latinleştirme hareketinin taktik bir hareket olduğunu da bu yazarlar sezebileceklerdir. Nitekim *Yeni Kafkasya*’nın Sovyetler Birliği’ndeki Türk ve Müslüman halkların Latin esaslı harf değişikliğinin kararının ve planlamasının da yapıldığı, özellikle Arap harflerinde ısrarlı Tatar ve Latin taraftarı Azerbaycan Türkleri arasındaki çetin tartışmaların Bakü’de düzenlenen I. Türkoloji Kongresi’ne hasredilen, “Elifba meselesi” üzerine makaleleri bu sezişi tanıklar.

Yeni Kafkasya’nın Türk İnkılâbı ve inkılâpçılara attığı değer, iki olayla daha perçinlenmiş ve sağlamlaşmıştır. Bunlardan Türkiye’nin demokrasi için yapacağı hamlelerin önünde gerilim hattı olarak duran Musul sorunu olmuştur. Resulzade, sorunun çözümü üzerine yaptığı değerlendirmeye “nihayet bitti. Bundan en ziyade müspet olan bir şey varsa o da meselerin bitmiş olmasıdır” diyerek başlamıştır. Yeni Türkiye’nin geleceğini bütün Türklüğün geleceği ile ilişkili gören bir düşüncenin savunuru olan Resulzade bir “millî dava”, Türkiye’nin “âli menfaatlerinden çıkan bir hak” ve “Musul’u Türk etmek” şeklinde görülen bu sorun için Türk haricisiyesinin izlediği siyasetin geldiği noktaya, realpolitikle kavrayışın altını da çizen bir destek vermiştir:

“Fakat realist olmak mecburiyetinde bulunan mesuliyetli devlet adamları siyasi meselelerin hallinde yalnız mamul umdelerin değil beynelmilel vaziyet ve bu vaziyet dâhilinde yapılabilecek imkânlarla da hesaplaşmak mecburiyetindedirler.”²⁵

Türkiye’nin bu mesele karşısında iki seçeneği vardır; “harp ya da gayrı-muin vaziyeti münasib bir zaman hulûl edinceye kadar idame ettirme mecburiyeti”. Harp Resulzade için bir hesap işidir. İkinci seçenek dahi meseleyi yine bir savaşa ya da

²⁴ “Şark vilâyetlerindeki tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irticaa hadisesinin tesviyesi münasebetile)”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 2, Sayı 19, 1 Temmuz 1341, 2.

²⁵ M.Emin Resulzade, “Musul Meselesinin Halli”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 15 (63), 15 Haziran 1926, 1.

savaştan farklı bir vaziyete sürüklenme potansiyelini içerebilir. "Fakat Yeni Türkiye'nin giriştiği tarihî büyük ıslahatı muvaffakiyetle başarmak ve cumhuriyet esaslarının binasını sağlam temeller üzerinde kurmak için kati bir sükûnet ve emniyete muhtacdır." Bu hüküm, 1924'lerin Türkiye'sinin dâhilî kırılgan zamanlarına işaret ederken, aynı ihtiyacı Resulzade, "Cumhuriyet Türkiye'sinin Avrupa ile anlaşmasının medenî dünya ile sıkı sıkıya münasebat peyda etmesini emretmesi"nde duymaktadır. Çok açıktır ki Avrupa ile ilişkilerin "düzelmeye" gerekliliği içeride girilen "tarihî siyasî ve içtimâî ıslahatın esasının iktisadî refah ve ümran temellerine dayanması" ile de ilişkilidir. Türkiye-Irak ve Türkiye-Suriye anlaşmalarının Meclis tarafından tasdiki, "izlenen çok girift ve çok çetin diplomasi mücadelesine tahammül eden Türkiye'nin "istikrarı hakkında Avrupa'nın her tarafında emniyet-i hüsnî takviye edeceği" için "Avrupa sermayesi" akışı sağlanabilecektir. Türkiye'nin hangi ekonomi politikası uygulaması gerektiği üzerine olan bu görüşte tarafı anlaşılan bir seviyede "mütekabil menfaatler üzerine müstenid iktisadî münasebetin" Avrupa ile kurulmasını elzem gören bir liberal vardır karşımızda. Resulzade iktisat üzerinden taşınan felsefeye, zihniyete bunun kurumlarını yönetme biçimi olarak demokrasi idealine bağlılığını burada da sürdürmüştür. Bu ideal onun ifadesiyle artık *cihanşümuldür*.

Resulzade'nin bu ideali rehber bilen ve yerleştirmeye çalışan "yegâne müstakil Türk devleti olarak" (*demokrat*) Türkiye Cumhuriyeti "numunesi"ne daima gönderme yapmasının esaslı bir diğer sebebi vardır. Batı değerleriyle zıt (zıtlaşan) dünya olarak Sovyet (değerleri) gerçekliği ve bu gerçeklikte "istiklâl müteveccî" *mazlum* ve *esir Türk illerinin* geleceği (ve bağımsızlık mücadelesi). Dergisinin Türk İnkılâbını anlamlandıran politik söylemini tamamlayan şu cümleleri bu bağlamda dikkate alınmalıdır:

"Türklerin yegâne müstakil Türk devletini teşkil eden Türkiye'nin medenî mefkûreler ve siyasî temayülleri arasında husule gelecek muvazene millî istiklâl müteveccî illerinin mücadelesinde şüphesiz çok mühim bir merhaleyi teşkil edecektir"²⁶.

Musul meselesinin "iyi kötü halledilmesi"nin, ama nihayet bitmesinin bu açıdan da önemi vardır. Resulzade'nin Sovyet matbuatının bu meseleye dair *Komünist* (no.19, 1926) gazetesindeki "Şerefsiz bir mağlubiyet" başlığını taşıyan başmakaleden aktardığı yorum kayda değerdir: Bakû mahreçli gazetenin "Türk hükûmetinin bu hatasından muhalifler istifade edecek" değerlendirmesi ise Türk iç siyasetindeki kaynama ile ilişkilidir şüphesiz. Türk siyasetinde muhalefetin tasfiye edilmesi bir "meşum hadise"nin ve bir "melun teşebbüs"ün, İzmir Suikası'nın ardına rastlar²⁷.

²⁶ M. E. Resulzade, "Musul Meselesinin Halli", *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 15 (63), 15 Haziran 1926, s.1-2.

²⁷ Dönemin iç siyaseti, iktidar-muhalefet ilişkileri ve İzmir Suikası için bkz. Uyar (1998), Tunçay (1981), Zürcher (1992), Aybars (1997), Kandemir (1955). Musul Meselesi için bkz. Öke (1995), Türkmen (2003).

“Sabık Azerbaycan Şurayı Millî Reisi” imzasıyla Resulzade, “Gazi Paşaya beyan-ı teessür ve arz-ı tebrik” telgrafını hemen göndermiştir:

“Efkar-ı umumiyenin çok haklı gayr ve nefretini mucib olan suikasd hadisesinden mütevellidin teessürle bu melun teşebbüsün akim kalması üzerine feveran eden sürur-u memnuniyet tezahüratına sizi Türklüğün büyük kahramanı olarak takdir eden Azeriler namına iştirakle arz-ı tebrikât ve ihtiramat eylerim.21 Haziran 1926”²⁸

Bu kısa telgrafın yayınlandığı *Yeni Kafkasya*’nın Temmuz 1926 sayısının başyazısı da bu suikaste ayrılmıştır, yine Resulzade’nin kaleminden çarpıcı değerlendirmeler içerir. Bu hadisesiyi “içerideki” tepkilerle beraber esasta “vazifesi hasebiyle Türkiye haricindeki teessürü” itibariyle ele alan yazar, Musul sonrası “aman ve asayiş devrine girecek, başladığı muazzam ıslahatı tekmil etmek isteğiyle meşgul olacak...” düşüncesini kuvvetlendiren haberlerini bekleyen Türkiye dostlarının “memleketi yeni bir takım keşmekeşlere sokacak meşum hadiseler hakkında aldıkları müheyyic haberlerle ne derece müessir olacaklarını siz tasavvur ediniz” cümleleri bu Türkiye dostlarının haricdeki Türkler olduğu açıktır. Hadisenin kötü neticelenmesi karşısında sevinecekler ise bellidir: İzmir suikastinin kara haberini alınca *Komünist* (aynı adlı gazete kasedilirken yapılan kavram genişlemesi) bittabi, kendi hesaplarına sevinecek, kehanetlerde bu kadar isabet ettiklerine hayret edeceklerdir.”

Resulzade, “....Türkiye Reisi Cumhuriyuna, Türk radikalizminin şanlı rehberine Türk istiklalcilerinin milli kahramanına kaldırılan menhur el, menfur kaskında muvaffak olsaydı” ile başlayan bir cümle kurar, cümlenin sonu daha önemli hiç şüphesiz. Bu Türk iç siyasetinin “İnkılâp karşıtları”, muhalif merkezkaçları açısından da yapılan bir değerlendirmedir öte yandan. Aynı değerlendirme, Resulzade’nin Türkiye’de gerçek anlamıyla varlığını aradığı ve olmadığını belirttiği “içtimai sınıfları münkişaf bir memleket” gerçeği ve buna bağlı olarak “yek diğerini inkâr etmeyen” siyasî partilerin oluşturduğu şartlarda siyaset yapma, neticede siyasî mücadelenin sonunda iktidar ve muhalefet olma (: siyaseten demokratikleşme) meselesiyle de ilişkilidir. Bu ilişkide ise Resulzade’nin suikastî tezgâhlayanlar arasında İstiklal Mahkemesinde yargılanan ve El-Hamra sinemasında “Harbi Umuminin ve İstiklal Harbinin rical ve generallerinin de mahkûmlar sandalyesinde oturması keyfiyeti dahi haddi zatında çok elim bir hadisedir.” diyerek cümlesinin sonuna koyduğu üç nokta işaretinin de anlamlandırılmasını gerektirir. Bu anlamlandırmayı bizzat Resulzade yapar: “Doğrudur, Türkiye’de siyasî fırkalar itidal ve hürmet dâhilinde mücadele edemiyor, mübareze pek şedid ve anud bir şekil alıyor. Mefkûre itibariyle yekdiğerine seda olan zümreler için bilhassa ihtilal zümrelerinde bu şiddet belki de tabîidir. Fakat

²⁸ “Gazi Paşaya beyan-ı teessür ve arz-ı tebrik”, *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 16 (64), 1 Temmuz 1926, 2.

ikisi de Cumhuriyet ikisi de demokrasiden bahseden fırkalar için mücadeleyi bu derecelere götürmeye lüzum var mıdır?" Resulzâde'nin diğer fırkalardan kasdı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Teoride ve pratikte daima demokrasiyi "takviye" etmekten taviz vermeyen siyasete taraf Resulzade'nin "acıyı kanla feda etmek isteyen bazı muharrirler" olduğunu da belirtmesi mühimdir. Demokrasiyi takviye için "Küçük müstahsil ve köylüye istimal eden" Halk Fırkasının yapması gereken "hâkim sınıfla müstahsil sınıf arasındaki istinası (ürkekliği kalmama, birbirine alışma) çoğaltmaya sarf etmeye devam etmektir."²⁹ Bu noktada Resulzade'nin İzmir Suikası girişiminin başarısız kalmasını, "taliin Türkiye ile Türklere yâr" olduğu bu hadisenin "irticaa, kara tehlike" açısından okuduğu açıktır. Öyle ki "Türkiye kara tehlikeden Türk dünyası da büyük endişeden kurtuluşmuşdur. Kendimizi tebrik edelim!"

Sonuç

Yeni Kafkasya'da, Yeni Türkiye'nin kuruluş temellerini ve felsefesini, *Türk İnkılâbı* kavramsallaştırmasını Cumhuriyet ve demokrasi fikri, bu fikrin siyaseten yerleşmesi tecrübesi olarak çözümleyen içerden bir portre vardır. Bu portre gözlemleyicidir, sorgulayıcıdır, çözümleyicidir ve eleştiricidir. Entellektüel bir portredir. Yine bu portre politik faaliyeti itibariyle mutlak seviyede Türkiye ile Türk dünyası ilgisini siyaset ediminin yöneldiği her alanda kurma ve "beynelmilel siyasetleri" hesap ederek kendi zaviyesinden tefsir etme mecburiyetini de idrak etmiş bir içerden sestir. Bu ses aynı zamanda siyaset adamıdır. Devlet kurucudur. Türkiye tecrübesi noktasında, misak-millî sınırları esas alındığında "Harcî Türk" sayılan bu ses Resulzade Mehmed Emin'dir. O siyasî muhacirdir öyleyse. Makale, siyasî faaliyeti seçkin bir "Yakın Şark değeri" olarak Bakü-İstanbul-Tahran'la belirlenen ve dolayısıyla haricî oluş kimlik ayırımına, siyasî pratiğinde itibar eden, zihninde ve kalbinde ise itibar etmeyen ve zaman-zeminde ayırımın var olduğunu dayatan şartlar karşısında ise yine de tavizsiz bir düşünce-eylem ufkununa sahip Resulzade'yi ortaya koymaya çalışmıştır. *Yeni Kafkasya*'nın yayınının durdurulması ve ardıllarının yayınlanmasını ve bunlara yayın yasağı gelmesini, neticede 1931 sonrası Resulzade'nin siyasî faaliyetlerini bu saptama dairesinde yapmak tercih edilebilir. Resulzade'nin Türkiye'ye ve onun dış siyasetine ve dolayısıyla "dış Türkler" siyasetine rağmen "küçük Türkiye"yi; yeniden millî Azerbaycan'ı kurma tasavvuru ya da kabülü var mıdır? Bu soru, onun İstanbul ve Berlin-Varşova-Paris hattı üzerinde yürüttüğü Sovyet karşıtı faaliyetlerinin bu kabul üzerinden de incelenmesini gerektiren bir çalışmayı beklemektedir.

²⁹ Metin içi alıntılar için M.Emin Resulzade, "Suikasd münasebetiyle", *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 16 (64), 1 Temmuz 1926, s.1-2.

**EKLER : İstanbul merkezli Azerbaycan Türk Siyasî Muhacir Süreli Yayını
Yeni Kafkasya Dergisinde “Türk İnkılâbı”, Türk İç Siyaseti ve Dış Siyaseti
Hakkında Başmakale, Makale, Yazı ve Haberler (1923-1927)**

**EK 1: YENİ KAFKASYA [On beş günde bir neşr olunur edebî içtimaî ve
siyasî milliyetperver mecmua]**

YIL 1 (1339/1923)

Yıl 1, Sayı 1, **26 Eylül 1339 (1923)**

Ali Mansur, “ Lozandan sonra”, s.3-5.

Yıl 1, Sayı 2, **15 Teşrinievvel 1339**, İstanbul’un ikinci fethi”, s.1.

İstanbul’un kurtuluşu hakkında. Gazi Paşa’nın beyannâmesi, s. 6-7. [Yunanistan mübadillerine yardım çağırısı.]

Not: Yine arka kapakta ilk sayıda duyurulmuş olan esere ilâve olarak Resulzâde Mehmed Emin’in yeni bir kitabının daha yayınının ilân verilir; Asrımızın Siyâvuşu: “Resulzâde Mehmed Emin Beğin bolşevik takibatından kaçarken yolda yazdığı eser yakında neşr olunacaktır. Mevzu’ Firdevsî’nin Şahnâme’sinden alınan bu risâle, müellifin tarifince, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin sergüzeşt-i hazinine aid bir mersiyesidir. Eser Azerbaycan gençlerini hürriyet ve istiklâl yolunda mücadeleyle davet eder. 100 sahifeye yakın eserin 65 kuruştan satılacağı, toplu alımlarda indirim yapılacağı da belirtilmektedir.

Yıl 1, Sayı 3, **1 Teşrinisani 1339**

Türkiye Cumhuriyeti, s.1.

Türkiye-Rusya münasebatı, s.9-10.

Not: Bu sayıda derginin adının altında yazılı, derginin yayın aralığını ve fikrî kimliğini belirten “On beş günde bir neşr olunur edebî içtimaî ve siyasî milliyetperver mecmua” ifadesine “Azeri muharrirlerin iştirakile....” eklemesi yapılmıştır. İlk iki sayıda arka kapakta duyuruları yapılan Resulzâde’nin iki eserinin (ikincinin yine “yakında neşr edilecek” kaydı ile) duyuruları tekrarlanmıştır.

Yıl 1, Sayı 12, **15 Mart 1340**

Not: Arka kapak: Daha önceki sayılarda neşredileceği duyurulmuş *Asrımızın Siyâvuşu* adlı eserin yayınlandığının ilânı: Resulzâde Mehmed Emin Beğin bolşevik takibatından kaçarken yolda yazdığı bu edebî-siyasî eser ta’b ve neşr olunmuştur. Mevzu’ Firdevsî’nin Şahnâme’sinden alınan bu risâle, müellifin tarifince, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin sergüzeşt-i hazinine aid bir mersiyesidir. Eser Azerbaycan gençlerini hürriyet ve istiklâl yolunda mücadeleyle davet eder. 80 sahifeden ibaret olan bu eser, nüshası 65 kuruştan satışa sunulmuştur. Toptan alanlara nüshası 60 kuruştan indirim yapılacaktır. İsteyenler “Yeni Kafkasya” idaresine de müracaat edebilirler.

Yıl 1, Sayı 17, **28 Mayıs 1340**

YIL 2 (1340/1924-1341/1925)

Yıl 2, Sayı 1, 4 Teşrinievvel 1340

Kafkasya ihtilâli ve Türkiye matbuatı (İkdam'ın bir makalesi), s.8-9.

Yıl 2, Sayı 3, 1 Teşrinisani 1340

Resulzâde Mehmed Emin, Ziya Gökalp, s.1-3.

Türk milletin matemi, s.6-7.

Resulzâde Mehmed Emin Beyin hitabesi, s.7-8.

Kafkasya İhtilâli ve Türkiye matbuatı, s.13-14.

Not: Arka kapakta ikinci yılın ilk sayısında ilânı yapılan metin tekrarlanmıştır; fakat bunun yanında Yeni Kafkasya'nın ilk yıl nüshalarından ciltlenmiş koleksiyonunun satışa çıkacağı haberi verilerek, arzu edenlerin, dergi idaresine başvurarak isimlerini yazdırmaları yeterli bulunmaktadır. Yeni Kafkasya'nın ilk yıl koleksiyonuna, yurt dışı için 3 dolar, taşra içinse poşet masrafı ile 360 kuruş, İstanbul için de 300 kuruş olarak fiyat verilmiştir. Azerî siyasî muhaceretinin bilinen kalemlerinden ve aktivistlerinden Abbas Kazımzâde tarafından kurulan "Ehven" kitabeve ve kırtasiye dükkânının reklamı da yapılır. Bu dükkân Azerbaycan siyasî neşriyatının satışının yapıldığı, Yeni Kafkasyanın aboneliklerinin kabul edildiği de bir nokta olarak, okuyuculara duyurulmaktadır.

Yıl 2, Sayı 4, 16 Teşrinisani 1340

Kars mektubu, s. 14.

Gazi Paşa'nın teşrifi, s.14.

Kafkasya'dan mülteciler, s.14-15.

Yıl 2, Sayı 5, 1 Kanunuevvel 1340

Türk Mütefekkiri Ziya Beyin İrtihali münasebetile (taziyet telgrafları), s.13.

Türkiyeciliğin müfrit tezahüratından, s.16.

Yıl 2, Sayı 6, 18 Kanunuevvel 1340

Türkiye Hariciye Vekâletinin Beyanı, s.7.

Ali Merdan, Ziya Gökalp Beye Aid bir Hatıra (Mütareke Günlerinde Ziya Bey), s.10-12.

Not: Yıl 2, Sayı 6, 18 Kanunuevvel 1340 nüshasının arka kapak duyurularında, iki dergi tavsiye edilir; *Ayın Tarihi* ve *Türk Yurdu*. Türk Yurdu'nun nüsha-yı mahsusası: Türk Yurdu'nun kanunu evvel nüshası intişar etmiştir. Türklük âlemi için büyük bir ziya olan Ziya Gökalp'in hayatına ve hatırasına hasır edilen bu nüshada karilerimiz, Hamdullah Suphi, Akçura oğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Yahya Kemâl, Ruşen Eşref, İsmail Safa, Yakub Kadri, Abdülfeyyaz Tevfik beylerin Ziya Gökapin hakkında tetkik ve teheşşüslerini okuyacaklar. Her nüshada büyük tekâmül gösteren Türk Yurdu'nu karilerimize tavsiye ederiz. [36 sahife 15 kuruş: Ankara'da Taşhan]

Yıl 2, Sayı 7, 1 Kanunusani 1340

Not: Arka kapak duyurularında, Türk Yurdu Ziya Gökalp özel sayısı tekrar duyurulur, sair abonelik ve Ehven kitabeve, dergi koleksiyon duyurusu yanında, Milli Mecmua, İçtihad ve Anadolu Mecmuası bu sayıda tekrar tavsiye edilir.

Yıl 2, Sayı 8, **15 Kanunusani 1340**

Türkiye aleyhinde Bolşevik Propagandası (Bolşevik matbuatının Türkiye hükûmeti aleyhinde neşriyatı), s.12-13.

Türkiye’de komünist teşkilâtı, s.13.

Not: Bu nüshanın arka kapak ilânlarında; Resulzâde’nin *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşkili ve Şimdiki Vaziyeti* adlı eserinin baskısının az kaldığı ve nüshasının İstanbul’da 50 kuruş olduğuna yer verilir. Yine Meslek dergisi ve İntişar-ı İslâm Tarihi adlı bir kitabın duyurusu vardır. Meslek: Beşinci sayısı da çıktı. Her hafta muntazaman Salı günleri çıkan “Meslek” yirmi büyük sahife ile dört sahife ilâveden mürekkebdiri. Meslekî tahsili müdafaa eder yazılar ile “Meslek” bütün meslek erbabının menafini yakından müdafaa eder. Bundan başka memleketin iktisadî meselelerini canlı tedkikatlarla göstermektedir. İntişar-ı İslâm Tarihi: Sebiürreşad kitabhanesi bu hafta bu unvan ile mühim bir eser neşr etdi. Bu mühim ve kıymetli eserin müellifi Londra Darülfunu Arabî muallimi sir Wilyam Arnold’dur. İngilizceden mütercim de muhterem Halil Halid beyefendidir. Müellif mumaileyhe uzun seneler tedkikad ve tettebbuatda bulunarak bu muazzam eseri mevcuda getirmiştir. Uzun bir medhalde İslâmın bir mübeşşiri sıfatıyla Hz. Muhammedin hayatına aid bir fasıladan sonra Asya-yi garbiyede, Afrika’da, İspanya’da, İran’da, Asya-yi Vusta’da Mogollar ve Tatarlar arasında, Hindistan’da, Çinde, Malarya, Cezair müctemeasında, elhasıl bütün diyar-ı İslâm’da Müslümanlığın ne suretle intişâr ettiğini en mühim vesai-i tarihiyeye istinaden izâh ediyor. Profesör Arnold İslâmiyet hakkında Garbda mevcut batıl fikirleri red ettiği gibi İslâmiyetin saadet-i beşeriyeye olan tesirât-ı uluyesi hakkında da bir çok mülâhazat hakîmâne serd eylemiştir. Bütün kıtaada 68 forma yani 450 sahife teşkil eden bu mühim eserin fiyatı 165 kuruşdur. Taşra için posta ücreti 65 kuruşdur.

Bu sayıda da “Ehven” kitabevi, dergi koleksiyon duyurusu yanında, *Millî Mecmua*, *İctihad* ve *Anadolu Mecmuası* tekrar tavsiye edilir.

Yıl 2, Sayı 9, **1 Şubat 1341**

Türkiye-Rusya münasebatı: Türkiye’de Bolşevikler (Bir Bolşevik vapuru. Rusya’nın bir teklifi), s. 12-13.

Not: Yıl 2, Sayı 8’in arka kapak ilânları aynen tekrar edilir.

Yıl 2, Sayı 10, **16 Şubat 1341**

Büyük Türk Şairini Te’sid, s.11. (Şair Abdülhak Hamid’in doğumunun 75.yılı anma toplantısı, Galatasaray Lisesinde, ordu ve hükümet iştirak etmiştir, hususî davetiyeler bastırılmışdır. “Abdülhak Hamid beyin şöhreti ve tesiri Türkiye hududlarını aşarak Türkçe konuşulan vasi dünyada irfan ve münevver Türk zindelerince vaki ve mahsus iken yübileyi tes’id iden zevatın müdavinin tes’idinde işin bu cihetini nazar-ı itinaya almadıkları kemal-i teessüfle görülmüşdür”.)

Not: Sayının arka kapağında Resulzâde’nin *Azerbaycan Cumhuriyeti, Asrımızın Siyavuşu* adlı eserlerin, *Meslek* ve *İctihad* dergileri ve *Yeni Kafkasya*’nın 1. Cild kolleksiyonunun satış ilânları.

Yıl 2, Sayı 11, **1 Mart 1341**

Şarkın kara belası (Genç hadisesi hakkında), s.1. (s.1-2 yok)

Not: Arka kapak ilânlarında, Resulzâde'nin *Azerbaycan Cumhuriyeti, Asrımızın Siyavuşu* adlı eserleri, *Meslek* ve *İctihad* dergileri ve *Yeni Kafkasya*'nın 1. Cild koleksiyonu satış ilânları yapılır. "Meslek" gazetesinin 11inci sayısı bir mutad mühim münderecat ile neşr olunmuştur. Bu numeroda: Aşarın ilgasına, Darülfünun ve eserlerine, Kapukulu ve tavsifine, İncir müstahsillerini kurtarmaya, devlet memurları ve iktisad işlerine, Türkiye'de siyasî fırkaların nasıl çalıştıklarına ve saireye aid bir çok mühim materyal vardır. Hikâye ile romanları dahi bir karar sabık devam ediyor. Tavsiye ediyoruz. Adresi: Nuruosmaniye.

Yıl 2, Sayı 12, **15 Mart 1341**

Yıl 2, Sayı 13, **31 Mart 1341**

Türkiye-Rusya münasebatından- Çiçerin'in beyanatı, s.4-5.

Yıl 2, Sayı 14, **16 Nisan 1341**

Şark halkçılarına düşen vazife-İrticaa ile komünizm tehlikelerine karşı alınacak yegâne tedbir, s.1-3.

Türkiye hakkında Bolşevik matbuatı: Şark vilâyetlerindeki isyan hakkında-Türkiye'de komünist matbuatını müdafaa, s.7 (fihristte; "Orak-Çekiç" gazetesini müdafaa)

İrticaa tehlikesi bertaraf (oldu) (Şeyh Said macerasının inhilâli), s.7.

Not: Arka kapak ilânları, Resulzâde'nin eserleri, "Ehven" kitabevi, *Meslek*'in 17. sayısının duyurusu ve Müelliflere: Erzurum Muallimler Birliği'nden: Memleketimizin uzak bir köşesi olan Erzurum'da bir memleket kitabhanesi tesis edilmiştir. Kitabhaneyi tesis ve idare eden Erzurum Muallimler Birliği muhterem müelliflerimizden telif veya tercüme ettikleri kitablardan birer nüshasını Erzurum Muallimler Birliği namına irsal buyurmalarını rica ediyor yadnecd memleket namına yapılmış bu hizmetden dolayı da kalbî teşekkürlerimizi arz ederiz.

Yıl 2, Sayı 18, **15 Haziran 1341**

Not: arka kapak ilânları: Resulzâde'nin *Asrımızın Siyavuşu* eseri ve *Asar-ı Nisvan* mecmuası, *Tedrisat Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Meslek*, *İctihad* dergilerinin yeni sayılarının duyuruları vardır. "Asar-ı Nisvan" mecmuası: Fevziye Abdürreşid hanımefendinin taht-ı idaresinde on beş günde bir neşr olunur. Kadınların ahval-i içtimaiyesine ve aile hayatına aid ciddî makaleler neşr eder. Okuyunuz. *Tedrisat Mecmuası*: Yüksek Erkek Muallimler Mektebi Müdüriyeti tarafından neşr olunan talim ve terbiyeye aid ciddî mecmuadır. İstanbulda intişâr eder. Tavsiye ederiz.

Yıl 2, Sayı 19, **1 Temmuz 1341**

Şark vilâyetlerindeki tesviye (Kürd isyanı namı ile maruf irticaa hadisesinin tesviyesi münasebetile), s.1-3.

Not: Yıl 2, Sayı 18'de dergi arka kapak ilânlarında, *Asrımızın Siyavuşu* dışında okunması önerilen dergiler değişmemiştir. *Meslek* dergisinin 29. sayısının çıktığı belirtilir. İlgili dergilerden *Asar-ı Nisvan* ve *İctihad*'da 15 günde bir yayınlandığında her biri yeni sayı duyurusudur.

Yıl 2, Sayı 20, **16 Temmuz 1341**

Not: Arka kapak ilânlarında, *Asrımızın Siyavuşu* dışında okunması önerilen,

Darülfunun hocalarından Avram Galanti (Avram Kalanti) tarafından yeni yayımlanan *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meselesi* adlı yeni çalışma ve liste olarak bazı dergiler, Meslek dergisinin 31. sayısı, “Muhterem müelliflere ve kitabhane sahiblerine” hitaben bir ilâna yer verilmiştir. Ehven kitabhanesi ve kirtasiye mağazası hakkında yine duyuru yer alır. Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meselesi: İstanbul Darülfunun müderrislerinden ve Portekiz Ulum ve Fünun Akademiyası azasından (Avram Kalanti) tarafından neşr olunan bu mühim eser günün en kızıklı bahsini teşkil eden Latin hurufatının tatbiki ve imlâ meselesinden bahs eder. Müellif dalail-i ilmiye ve tahlilât-ı fenniye müsteniden Türkçeye Latin hurufatının tatbiki aleyhindedir. İmlâ meselesindeki ıslahat esaslarını atideki dör esasa ircaa ediyor: 1-Elyevm Türkçede kullandığımız ve elifba faslında kaydettiğimiz Arabça harflerin kâfesini âli hâle ve istimâl etmek. 2. Halis Türkçe kelimelerin imlâlarına savait-i ısvalini idhal etmek. 3. Arabça ve Acemce kelimelerin imlâlarını âli hâle terk etmek. 4. Okunması müşkül olan Arabça ve Acemce ism-i hasların yanına kıraatlarını teshil etmek için ayn isimleri Arabca harfler ve yeni kabul olunacak Türkçe imlâ ile yazıp muaterze içine vaz etmek. Bu mühim eseri ciddiyetle tavsiye ederiz. Muhterem Müelliflere ve Kitabhane sahiblerine: Teberru edeceğiniz bir kitab ile azim bir minnet ve şükrân celb etmek istiyorsanız Erzurumda Muallimler Birliği tarafından küşad edilen Memleket kitabhânesine yardım ediniz. Kitabhânenin boş ve mahrum dolapları himmet bekliyor. Bu emr-i hayra koşunuz. Erzurum Muallimler Birliği Memleket Kitabhânesi. Mecmualar: Ankara’da “Türk Yurdu”, “Ayın Tarihi”, İstanbul’da “Muallimler Mecmuası”, “Tedrisat Mecmua”, “Hilâl-i Ahzâr”, “İçtihad”, “Millî Mecmua”, “Asar-ı Nisvan”, Taşrada, “Demiryolu”, “Muallimler Birliği” mecmuaları muntazaman intişar etmektedirler. Tavsiye ederiz.

Yıl 2, Sayı 21, **16 Temmuz 1341**

Azeri, “Türkiye’nin dostları” (Bolşevik gazetelerinde “Türkiye hükumetine yazılan açık mektub” münasebetile), s.10.

Not: Yıl 2, Sayı 20’de yer alan arka kapak ilânları, bu sayıda da aynen tekrarlanır, Meslek dergisinin 33. sayısı, ve okunması tavsiye edilen bir dergi listesi verilir. Resulzâde’nin *Asrımızın Siyavuşu* ve *Azerbaycan Cumhuriyeti* eserlerinin de duyurusu yapılır. Ayrıca Ehven kitabhanesinin de ilânına yer verilmiştir.

Yıl 2, Sayı 23, **1 Ağustos 1341**

31 Ağustos münasebetile (Zafer-i milliyi te’sid, fihristteki başlığı), s.1.

Not: *Asrımızın Siyavuşu* dışında, Azerbaycan ulusal uyanışında finansal gücü ile yeri olan meşhur Azeri tüccar-sanayici Hacı Zeynelabidin Taği için, İstanbul’da yaşayan kızı ve damadı tarafından okutulacak mevlidin ilânı, Mecmuaların listesi, Meslek dergisinin 37. sayısının duyurusu, yine Erzurum Muallimler Birliği’nin kurduğu Memleket kitabhanesi için kitap bağış duyurusu. “Ehven” in duyurusu. Mevlid-i Nebvî: Azerbaycan Bakü ağanyasından hayrat ve hasenatı ile meşhur merhum hacı Zeynelabidin Taki...sene-i devriye-i vefatı münasebetiile merhumun İstanbul’da bulunan kerimleri Leyla hanım ile damadı Ali beğ tarafından bu Cuma günü Cuma

namazını müteakib Nişantaşında Teşvikiye camii-i şerifinde merhum için mevlid-i nebevî kıraat etdirileceğinden bilumum ahvan-ı müslüminin teşrifleri rica olunur. Yanık Sesler: Şair İsmail Safa'nın mecmua-i eşarıdır. Ankara'da "Yeni Gün" matbaasında neşr olunmuştur. Bahası 25 kuruştur.

Yıl 2, Sayı 24, **15 Eylül 1341**

Türkiye'de komünistler, s.14. (2. Cilt fihristi).

YIL 3 (1341/1925-1926)

Yıl 3, Sayı 2 (50), **15 Teşrinievvel 1341**

Lokarno kongresi (Bolşevikler neden teşvişdedirler?), s.1-3.

Mirza Bala, Bolşevizm ve Türkçülük (Bakü'de çağrılacak Türkoloji kongresi), s.3-5.

Not: Arka kapak ilânları: Üçüncü yıla girilirken aboneliklerin yenilenmesi için okuyuculara duyuru: "Muhterem Karilerimize" (Birinci ve İkinci yılın ciltlenmiş olarak satışa sunulması, abonelik fiyatları) *Yeni Kafkasya*'nın yeni yıla girerken "maksad ve program"ını ilânı.

Yıl 3, Sayı 3 (51), **1 Teşrinisani 1341**

Cumhuriyet Bayramı, Türkiye demokrasisinin zaferi bütün Türklerin zaferidir, s.1-3.

Lokarno'dan sonra, s.3-5

Büyük müşşidin mezarı başında (Ziya Gökalp beyin irtihali yıldönümü), s.8.

Yıl 3, Sayı 4 (52), **17 Teşrinisani 1341**

Mukaddes bir vazife (Tayyare Cemiyetini unutmayınız), s.1

Not: Arka kapak ilânları: Abonelik şartlarının, ve Dergi program ilânının yanında, Resulzâde Mehmed Emin'in yeni yayınlanan *İstiklâl Mefkuresi* ve *Gençlik Esbab-ı Hezimetimize aid bir Mütaala* eserinin ilânı: Azeri gençler içtimaiyyat verilmiş bir konferansın 6 formalık bu risale şeklinde Milli Azerbaycan Neşriyatının 3üncü sayısını teşkil eden bu mühim risale tabdan çıkmış, idarehanemizde satılmaktadır. Fiyatı 10 kuruştur. Toptan alanlara yüzde 25 ikram olunur.

Yıl 3, Sayı 5 (53), **1 Kanunuevvel 1341**

Not: arka kapak ilânları: Yeni Abonelik şartlarının tekrar duyurusu, Yeni Kafkasya'nın mecmua olarak maksad-programının maddeler halinde ilânının yanında, dergi tarafından, arka kapak ilânlarında her yeni sayısı duyurulan Meslek dergisinin naşiri Muhiddin Bey'in *Halk Gazetesi* adıyla yeni gazetesinin ilk sayısının duyurusu ve tebriki; Halk Gazetesi: Cemiyet hayatındaki hadisatı içtimaiyyat alemine müstenid müsbet bir görüşle tahlil ve takib etmek suretiyle Türk gazeteciliğinde yeni çağır açmak teşebbüsünde evvelce neşr eylediği "Meslek" mecmuası ile eser-i muvaffakiyet gösteren muktedir Türk muharrirlerinden Muhiddin Beğ baş muharrirliği ile "Halk gazetesi" namında yevmî bir gazete tesis edilmiştir. 30 Teşrinisani tarihi ile intişâr eden ilk nüshası canlı makaleler ve mütenevvi haberlerle dolu olarak çıkmıştır. Gazetenin diğer akranından bir başkalığı da muhtelif meselelere tahsis eylediği mümtaz sahifeler kısmıdır. Pazar erteside çıkan ilk nüshasının bir sahifesinde "Kadın Günü" ünvanı ile kadınlığa, Salı günü çıkan nüshasındaki

mahsus sahife dahi “Güzel Sanatlara” tahsis edilmiştir. “Halk Gazetesi” iktisadî meselelere bilhassa ehemmiyet verdiği gibi beynelmilel hayat meselelerini dahi ihmal etmemektedir. Yeni refikimize muvaffakiyet ile zuhurunu samimi kalble tebrik ederiz.

Yıl 3, Sayı 6 (54), **15 Kanunuevvel 1341**

Türkoloji Kongresi (Bakü Kongresi münasebetile), s.1-4.

Azeri, Şarkda milliyet cereyanı (Harbden sonraki Şark), s.4-7.

Ayn Kaf, Harbi umumiden evvel ve sonra Türk dünyası, 1. Harbi umumi arifesinde, 2.

Çarizmin sükutundan sonra,

Not: Arka kapak ilânları: Bu sayıda da abonelik şartları ve Dergi maksad ve programı ilân edilir. Abdullah Battal (Taymas) beyin yeni çıkan *Kazan Türkleri* adlı eserinin de ilânı verilir. Kazan Türkleri: Kazan Türkleri sabık Millî Meclis azasından olan A. Battal Beğ’in bu isimde tarihî siyasî mühim bir eseri tabından çıkmıştır. Türklüğün şimal cephesine dair en lüzumlu tarihî ve siyasî malumata muttali olmak isteyenler için bu Türkiye’de çıkan ilk ve yegâne eserdir. Kazan Türklerinin Rus istilâsından evvelki tarihî mukadderatı, onların Türk düşmanı Moskof çarları ile Rus imparatorlarından çektiği çileler, Rus istibdadı ile mücadeleleri gerek Rus inkılâbından evvelki gerek ondan sonraki millî fikrî siyasî hareketleri bu kitabda kâfi derecede beyan edilmiştir. 250 sahifeden ibaret olan bu eser, tarihî ve asrî 26 resim 2 siyasî simli haritayı havidir. Kitabın fiyatı İstanbul’da 100 kuruş, taşrada 110 kuruşdur. Eser kitabçılarda bulunur. Mahall-i tevzi “İkbal” kitabhanesidir.

Yıl 3, Sayı 7 (55), **6 Şubat 1341**

Not: Arka kapak ilânları: A. Battal’ın (Taymas) *Kazan Türkleri* eserinin bir önceki sayıdaki metin içeriği ile tekrar ilânı yapılmıştır. Bu sayıda “abonemanlarımıza” hitabıyla, derginin aboneleri 3. yıl için aboneliklerini yenilemeyenlere, 8. sayıdan itibaren gazetenin gönderilmeyeceği uyarılmıştır. Yeni Kafkasya koleksiyonunun 2. cildi için, ciltlenmiş fiyatı Türkiye için 3 lira, hariç için ise 2.5 dolar olarak belirlenmiştir.

Yıl 3, Sayı 8 (56), **16 Şubat 1341**

Ayn Kaf, Harbi umumiden evvel ve sonra Türk dünyası, 1. Muhtelif mücadele yolları, 2.

Kara ve Kızıl emperyalizm, s.3-5.

Türkiye mahsulatının Rusya’ya men-i idhali, s.7.

Yıl 3, Sayı 9 (57), **1 Mart 1926**

Azeri Matbuatının Ellinci Senesi münasebetile (Mahsus Sayı).

Yıl 3, Sayı 10 (58), **29 Mart 1926**

Düşman Nazarında Yeni Kafkasya, s.1-3.

Bakü Türkoloji Kongresi Münasebetile, s.3-6.

Yeni Alfabenin Mahiyeti, s.6.

Gençliğin Mefkurevi Tezahüratından, s.7 (Tibbiyeli bir Türk Ocaklı gencin teklifi üzerine, İstanbul Türk Ocağı’nın Senelik Kongresinde Azerbaycan matem gününün (27 Nisan) tesidi teklifi).

Yıl 3, Sayı 11 (59), **14 Nisan 1926**

Elifba Meselesi, s.1-3.

Kazan Yurdunda, A. Battal, Fatih Emirhan merhum, s.3-4, A. B(attal) notu ve "Bir Taziyet Mektubu", s.4.

Rus Muhacirleri Arasında: Hudud Haricinde Rus Kongresi, s.6-7.

Rusça Bir Mülâkat

Üçüncü Enternasyonalin Israrı, s.9.

Kitabiyat, Kazan Türkleri, s.11-13.

Yıl 3, Sayı 12 (60), **27 Nisan 1926**

Azerbaycan Matemi Yıldönümü 27 Nisan nüsha-yı mahsusa.

Yıl 3, Sayı 13 (61), **15 Mayıs 1926**

Türkiye-İran Dostluğu, s.6-7, A.M.

Yıl 3, Sayı 15 (63), **15 Haziran 1926**

Musul Meselesinin Halli, s.1-2.

İstanbul matbuatı, s.11.

Not: Arka kapak ilânları: Dergi bu sayıya kadar, arka kapak ilânlarında yeni abonelik şartlarını, Resulzâde'nin eserlerini, dergi koleksiyon ilânlarını ve Abbas Kazımzâde tarafından açılan Ehven kitabhane ve kırtasiyesinin duyurusunu yapar; bu sayıda aynı ilânları tekrarlar; bir farkla ki, Resulzâde'nin yayınlanan üç eseri Millî Azerbaycan Neşriyatı olarak numaralandırılmıştır. *Azerbaycan Cumhuriyeti, Asrımızın Siyavuşu ve İstiklâl Mefkuresi ve Gençlik*. Bu sayının arka kapağında, derginin politik kimliğinin türkçü, istiklâlcı ve milliyetçi cephelerine vurguyla, tesir dairesinin bizzat abone ve okuyucular tarafından; "Emelperver karilere" hitabıyla genişletilmesi, aslında bu, "emelperver" olduğu dergiyi takib etmekle sabit olan hitap kitlesi üzerine, sürece dahil edilip, sorumluluk da yüklenerek ("terviç ediniz", "lâkayd kalmayınız", "okutdurmakla devamını temin ediniz" ünlemimli, emir kipliği ile), manevî olarak da baskı hissî yaratmaya açık, maksatlı kısa çağrılara yer verilmiştir. Emelperver karilere: "Yeni Kafkasya" Türkçüdür. Mazlum ve mahkum Türklerin davasını terviç eder. Türkçüyseniz onu terviç ediniz! "Yeni Kafkasya" Azerbaycan istiklâlinin alemdardır. İstiklâlimizi ister bir Azerbaycanlıysanız onu okumak ve okutdurmakla devamını temin ediniz! "Yeni Kafkasya" Kafkasya'nın Ruslardan halâsını istihdaf eder. Kafkasya'yı hür görmek isterseniz intişarına lâkayd kalmayınız! "Yeni Kafkasya" Şark milliyetperverliğini terviç ettiğinden umum Şark mücahidlerinin teveccühünü de ümid eder.

Yıl 3, Sayı 16 (64), **1 Temmuz 1926**

Suikasd münasebetile, s.1-2.

Gazi Paşa'ya beyan-ı teessür ve arz-ı tebrik, Resulzâde Mehmed Emin, 21 Haziran 1926, s.2.

Beynelmilel Hayat: İngiltere-Rusya münasebatı, s.10-12, Türkiye-Rusya münasebatından, s.12.

YIL 4 (1926-1927)

Yıl 4, Sayı 1 (70), **1 Teşrinievvel 1926**

Not: Arka kapak ilânları: 4. yıla girerken derginin abonelerine aboneliklerini yenilemeleri uyarısı tekrarlanır, derginin maksat ve programı verilir. Bu sayıda M. Emin Resulzâde'nin yeni bir yayının yakında yayımlanacağı da duyurulmuştur: Millî Azerbaycan Neşriyatının 4. sayısı olarak çıkacak olan *Rusya'da Siyasî Vaziyet* adlı risalesi. Risale, Yıl 4, Sayı 2 (71), 17 Teşrinievvel 1926 nüshasında, arka kapak duyurularında, yayımladığı haberi ile yer alır. Risalenin fiyatı 15 kuruş olarak verilir.

Yıl 4, Sayı 3 (72), **2 Teşrinisani 1926**

Not: Bu sayıdan itibaren, derginin isminin hemen altında "sahibi ve baş muharriri: Resulzâde Mehmed Emin" ibaresi açık olarak yazılmaya başlanmıştır.

Yıl 4, Sayı 4 (73), **1 Teşrinisani 1926**

Beynelmilel Hayat: Rusya ve İngiltere, s.1-2.

Fransa ve Rusya, s.6, Odessa Mülakatı, s.6, Mussolini İtalyasında, s.6-7.

Türkiye matbuatından: Rusya ile ticaret mümkün değildir, s.9.

Yıl 4, Sayı 5-6 (74-75), **16 Kanunuevvel 1926**

Tarihi İki Hadise, s.1-4, A.Mim.

Milliyet mebd'e'inin Avrupa'da gayesi, s.6-8.

Beynelmilel Hayat: Üçüncü Enternasyonal Kongresi, s.9, Çin İhtilâli, s.9, Çiçerin'in Seyahati, s.9, Türkiye ve İngiltere, s.9, Milletler Cemiyeti ve Almanya, s.10, Balkanlar Heyecanda, s.10.

Latin Hurufatı meselesi, s.20.

Not: Arka kapak ilânlarında, Resulzâde'nin Millî Azerbaycan Neşriyatından Sayı 4 olarak çıkan *Rusya'da Siyasî Vaziyet* risalesi bu sefer kısa tanıtma ile yeniden duyurulur: Bir mukaddime ile iktisadî buhran, içtimaî ve siyasî mevazî', komünist fırkasındaki ihtilâf, millî mücadele ve ıftirak hareketleri, Rusya'nın beynelmilel vaziyeti ve Rus amelesi arasındaki muhalefeti, komünist bürokrasisi ile fırka arasındaki mücadele, bolşeviklerin nasıl sükut edebilecekleri gibi mebahisi havi olan bu risale muhtemel hadisata karşı millî vazifelerimizden bahseder. Muharriri: Resulzâde Mehmed Emin Beğdir. Fiyatı 15 kuruşdur. "Yeni Kafkasya" idarehanesine müracaat oluna. Resulzâde'nin bu risalesi, Yıl 4, Sayı 8-9 (77-78), 10 (79), 11-12 (80-81), 18 (87), 19 (88), 20 (89), 22 (91) nüshalarında da duyurulmuştur.

Yıl 4, Sayı 7 (76), **3 Kanunusani 1926**

Komünist Fırkasındaki Çekişmeler, s.1-3.

İstanbul ve Boğazlar, s.3-6.

Beynelmilel Hayat: Kızılarmalar Karalar, s.6, Litva'da askerî inkılabı, s.7, Lehistan ve Rusya, s.7-8, Rusya-Fransa münasebatı, s.8, Rusya-İngiltere münasebatı, s.8.

Yıl 4, Sayı 8-9 (77-78), **1 Şubat 1927**

Yeni Kafkasya'ya karşı hiddet, s.7.

Türkiye aleyhinde neşriyat, Azeri, s.10-13.

Köprülüzâde ve komünistler, İslahçı, s.15-16.

Süleyman Nazif beyin irtihali (siyah çerçeve), s.16.

Beynelmilel Hayat: Rusya ve Lehistan, Rusya, Romanya ve Fransa, Türkiye-Rusya ticaret mukavelesi, s.18

Türkiye ve Siyasi Milliyetçiler (Tan muhabininin bir mütaalası).

Yıl 4, Sayı 10 (79), **17 Şubat 1927**

Türkiye hakkında komünist matbuatı, s.11.

Yıl 4, Sayı 11-12 (80-81), **18 Mart 1927**

Yıl 4, Sayı 13, **1 Nisan 1927**

Yıl 4, sayı 18 (87), **18 Haziran 1927**

Yıl 4, Sayı 19 (88), **1 Temmuz 1927**

Reisicumhur hazretlerinin İstanbul teşrifleri, s.1.

Yıl 4, **Sayı 20 (89), 15 Temmuz 1927**

Yıl 4, **Sayı 22 (91), 15 Temmuz 1927**

Yıl 4, **Sayı 23 (92), 1 Eylül 1927**

Türkiye-İran münasebatı, s.3.

Yıl 4, Sayı 24 (93), **15 Eylül 1927**

Rusya matbuatı Türkiye hakkında, s.9.

3. cildin fihristi

4 cildin fihristi

YIL 5 (1927)

Yıl 5, Sayı 1 (94), **1 Teşrinievvel 1927**

Türkiye matbuatından "Pravda"ya, s.6-8.

EK 2: Cumhuriyet Bayramı, Türk demokrasisinin Zaferi Bütün Türklerin Zaferidir, *Yeni Kafkasya*, Yıl 3, Sayı 3 (51), 1 Teşrinisani 1341, s.1-3.

Yeni Türkiye'nin iki büyük günü var: 23 Nisan istiklal günü, 29 Teşrinievvel Cumhuriyet günü.

23 Nisan Saltanat enkazı altından yeni bir kuvvet ve hayatla yükselen genç Türk milletinin harice karşı mevcudiyet ve istiklâli; 29 Teşrinievvel de Saltanat ve Hilâfet müesseselerinin acz ve inâdına rağmen, esaret zincirlerini kırarak kendi hâlasını bizzat te'min eden Türk halkının hakimiyet ve hürriyetini tesbit eden iki mübeccel gündür.

Türk inkılâbı namı ile tebci olunan Anadolu hareketi, bizce Şarkı istilâ eden millî istiklâl hareketinin en mütekâmil bir numunesidir. İki sene evvel 29 Teşrinievvel kararını tahlil ederken "Şarkı istila eden millî hareketin halk hareketi olduğunu, halk hareketinin tesis edeceği hükûmetin de mana itibariyle demokrasiden, şekl itibariyle cumhuriyetden başka olmadığını" zikr etmişdik.

Demokrasi, bizce muhtelif tabakat-ı içtimaiyyeyi haiz olub, daima hâlden hâle geçerek tekâmülde bulunan cemiyetin, vakit ve zamanın tesiri ile, istihsal işlerini tanzimindeki rolleri değişen müterakki zümrelerin ser-kâre gelmelerini kolaylıkla temin eden idare sistemidir. Bu sistem, zahiri teşkil eden bir takım temsil-i umumi ve merasiminden (meclisler, intihablar) ara-i umumiyyeyi muktezi an'anâtından ibaret olmakla beraber, demokrasinin asıl ruh ve manası teşkil eden şey, hiç şübhesiz ki, tecrübeye bağlı müspet ilimlerle, terakki felsefesine müstenid manzûme-i efkârdır. Hatta denebilir ki ilmin hürriyetini, akl-ı beşerin her nevi kaydlardan azad oluşunu, ferdin, diğerin hürriyet ve hukukuna tecavüz etmemek suretiyle her nevi hürriyet ve istiklâlini temin edemeyen bir idare, demokrasi müesseselerinin zahire aid bütün şekillerini mahfuz bulundursa bile hakiki demokrasi değildir. Bunun içündür ki demokrasiyi te'sis etmek

maksadı ile zuhur eden ihtilâllerde, inkılâpçılar ruh ve mana-i inkılâbı tamamiyle taht-ı temine almadıkça, şeklen, her cihetce mükemmel olmasına değil, her hâlde müesser olmasına bakarlar. Demokrasiyi tesis etmek vazife-i tarihiyesi ile mevzup olan teceddüd zümresi vazifesinin bittiğine bir türlü kani olmayan, inkılâba bin türlü engeller çıkaran mürteci zümrelere karşı şiddet gösterrmek, hastasını ölümden kurtarmak için, şefkat ve hürriyet hissile mütehassıs oldukları muhakkak bulunan cerrahlar ki, cemiyet vücudunda kangren hâlini alan izanı, bî'liman kesb etmek mecburiyetindedir.

Milliyetperver Türkiye işte böyle mühim bir tahribe ile, (s.2) meşguldür. Türk demokrasisini tesise mevzup olan terakkiperver zümre ne mesuddur ki, zamanının iktizasını hakkıyla müdrük, inkılâbın mekanizmine tamamiyle aşına, milyonları sevk ve idareye kadir büyük bir rehber maliktir. Bu rehberin türlü irşadları ile zaman zaman ortaya atılan terakki ve temeddün (:medenîleşme) şiarları, bize Türk demokrasisinin muzafferiyetini temin edecek manzume-i efkârın tahkikini kendine en büyük ve en mukaddes bir amel ittihaz etmiş bir kuvvetin Türkiye İnkılâbında imal-i mü'şir olduğuna pek büyük ümidler vermektedir.

Biz görüyoruz ki, Türkiye inkılâbı demokrasinin maneviyat kısmına aid hususatta taassub gösterecek kadar radikaldır. İhtimal ki bütün esaslı inkılâpların ruhiyyatına hakkıyla vakıf olmayanlar ve yahud işin bu cihetini ehemmiyetle telakki etmeyenler, fes yerine mutlaka şapka giymenin lüzumunu tamamiyle derk (:idrak) edemez, hayrette kalabilir. Fakat böyleleri unutmazınlar ki, inkılâbları mütefekkir ve münevver zümre, hayat ve kanunlar üzerinde icra-yi tesir eden fikir ve düsturların tebdilinde görürse de, halk kitlesi bu tebdili yalnız gözüne görecektir kadar değişen zahirlerle anlar, ve yalnız bu gibi hadiseler üzerine düşünür. Halk kitlesine nakle değil, akla kıymet vermenin lüzumlu olduğunu anlatmak için istediği serpuşu giymekte mahzur olmadığını bizzat göstermekden daha müessir bir propaganda olur mu?!

Maneviyattaki tebdilleri onların bir nevi rumuzı teşkil eden zahirî kıyafetin değişmesi ile derk ve bunun üzerine düşüneceğini kabul etmekle birlikte beraber, kitlenin, maruf bir görüşe rağmen, pek maddî düşünür bir vücud olduğunu hiçbir vakit unutmayalım. Başına şapka giydirdiğiniz halkın yaşayışındaki şeraiti dahi şapkalıların hayatına benzetemez ve bu hususda kendisine yarın için kendisine mahsus bir ümid veremezseniz giydireceğiniz şapkaların yırtılacağı hemen muhakkaktır. Fakat ne mutlu ki her tarafda büyük tehâlûkle (:can atma, istekle atılma) şapka giydiği haber verilen Anadolu'da bize endişemizi mucib hususda dahi ümidli haberler gelmektedir. Cumhuriyet hükûmetinin Türk kitle-i ahaliyesini teşkil eden Anadolu köylüsüne istinad eyleyen ve bu kitle içinden çıkan istihsal nazımı müterakki bir zümreyi tutmak siyasetini yürüttüğünü gösteren iktisadî teşebbüsleri teşvik ettiği görülmektedir. Bunun en büyük ve en müspet delili ise hükûmetin demiryolları hususundaki azmi ve muvaffakiyetidir. Türk köylüsü kendisine yeni şiarlar, yeni serpuşlarla gelen hükûmetin kağıt arabası ile değil "od arabası"* (Azerbaycan köylüleri trene od arabası derler. Od ateş demektir.) ile geldiğini görüyor. Bunun içindir ki o, göreneklerinin yıkıldığını suitefsir ederek kendisine yavaşan müfetten (:açıkgöz fitneci) ve mürtecileri değil, kendisini zaferden zafere yürüten rehberleri arkasından koşdu. "Kürdistan isyanı" namı ile maruf irtica hadisesinde fesli mutaasıblarla değil şapkalı motorlarla gitti; demokrasinin muvaffakiyet ve galebesini temin etdi.

Bu muvaffakiyet bizi sevindiriyor: Türkiye için seviniyoruz. Yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda bütün Türklük için de seviniyoruz.

Milliyetperver demokrat halk Türkiyesinin, bütün Şark ale'l husus bütün Türk dünyası için manevî ve maddî bir rehber olduğunda şübhe mi var. Türk dünyasının gerek Türkiye gibi müstakil olan yegâne memleketi ile gerek esaret ve işgal altında yaşayan diğer memleket ve kavimleri zamanımızın sıfat-ı kâşifesini teşkil eden ihtilâl ve inkılâb heyecânları içinde çalkanub duruyorlar. Bu çalkantının Anadolu'da artık millî demokrasi hedefine doğru salım bir istikamet aldığını görüyoruz. Hâlbuki başta Azerbaycan olmak üzere, Sovyet idaresinde bulunan diğer

Türk kavimlerine tamamiyle başka bir istikamet veriliyor. Orada milliyet ve demokratizmin küfr ve dalâl olduğu fikri terviç olunuyor. Bu dalâlet-i fikriyeye karşı komünizm esaretindeki Türk yegâne ümidi demokratik Türkiye'dir ki zaferine matuftur. Gayrı-tabîî komünizm idaresinin bir gün gelip de ref' (:kaldırmak) edileceğine kani bulunan, Türkiye haricindeki, Türkler bir gün gelip de millî demokrat bir hayat yaşacaklarına kuvvetle inanıyorlar.

Bu fırsatın kendilerine geçtiği sırada, hiç şübhe yoktur ki, onlar Türkiye'nin tecrübelerinden ve demokrat Türkiye laboratuvarında işlenecek demokrat hars ve irfanından kemaliyle istifade edeceklerdir.

Türkiye'de cumhuriyet ve demokrasi fikir ve ananesinin kökleşip tamamiyle muzaffer olmasına Azerbaycan gençliği bilhassa memnun olur. Çünkü bu idarenin harice karşı aks edeceği feyzinden ilk sırada istifade edecek bir cemiyet varsa o da, Azerbaycan Türkleridir.

İki komşu ve kardeş cemiyet, kısmı münevverinin başka başka mefkûreler taşıdığından ne gibi zarar geldiğini Azerbaycan gençliği bir defa tecrübe eylemiştir: Azerbaycan'ın ilk halâsında kendi yardımına gelen Türkiye devletinin bünyesindeki saltanatçılıkla yeni doğan Azerbaycan devletinin bünyesindeki cumhuriyetçilik arasında mefkurevî müsademeler (:çarpışma) olmuştur.

Türkiye'deki radikalizm muvaffakiyetle asrî Türkiye Cumhuriyeti ve münevver Türk demokrasisi te'sis ettikten sonra, bu tesâdümlerin (:çarpışma, müsâdeme) ihtimâli aradan kalkarak, Türk illerinin vahdeti, samimiyet ve kardeşliği bire on kat daha artmış olur. Bunun içündür ki biz, Cumhuriyet bayramını yalnız Anadolu Türklerine değil bütün Türklere has büyük ve mesud bir bayram olarak telakki eder, ve bu bayram münasebetile yalnız Türkiye'lileri değil, bütün Türkleri tebrik ederiz.

(İstanbul Türk Ocağı tarafından Cumhuriyet Günü münasebetiyle tertib olunan ihtifâlde baş muharrimiz işbu makale misalinde bir nutuk irad edilmiştir.)

Kaynaklar

- AKIŞ, Ali (2002), *Aklımda Kalanlar Hatıralar-Konuşmalar*, Neyir Matbaacılık, Ankara.
- AYBARS, Ergün, (1997) *İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA, Ankara]. *Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı* [Fon Kod. 490.01], 490.01/611.120.3 (Ayaz İshaki hakkındaki Emniyet'in notu); Bakanlar Kurulu Kararları Fonu [Fon kod. 030.18] BCA. 030.18.86/282.1934 (Resulzâde tarafından çıkarılan *İstiklâl* gazetesinin yurda sokulmasının yasaklanması kararı)
- BATTAL-TAYMAS, Abdullah (1954), Mutlu Bir Yıldönümü Münasebetiyle, *Azerbaycan*, Yıl 2, Sayı 3 (15), Haziran, 18-19.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1954) Bakü-Tahrân-İstanbul Üçgeninin büyük Mücahidi, *Azerbaycan*, Yıl 2, Sayı 3 (15), Haziran, 15-17.
- GÖKGÖZ, S.S. (2004) İstanbul-Paris Hattında Türkistan Siyasî Muhacir Yayınlarında Atatürk İmgesi: *Yeni Türkistan* dergisi (1927-1931), *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler. Ankara.
- KABACALI, Alpay (1990) *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul.
- KABACALI, Alpay (1999). *Türk Basımında Demokrasi*, Ankara.
- KANDEMİR, Feridun, (1955) İzmir Suikastinin İç Yüzü, İstanbul: Ekicigil Tarih Yayınları: 1.
- KIRIMER, Cafer Seydahmet (1954), Bir Dostun Hitabı, *Azerbaycan*, Yıl 2, Sayı 3 (15), Haziran, 20-21.
- MARAŞ, İbrahim (2002) *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*, Ötüken, Ankara.
- MEHMETZÂDE, Mirza Bala (1954), Resulzâde Mehmet Emin Bey 70 yaşında, *Azerbaycan*, Yıl 2,

Sayı 3 (15), Haziran, 5-14.

MEHMETZÂDE, Mirza Bala (1991) *Milli Azerbaycan Hareketi* (Berlin, 1938), Yay. Haz. Ahmet KARACA, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları Nu: 40, Ankara.

ORAN, Baskın (2002) Ed., *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1 (1919-1980), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

OTAR,İsmail- Ömer ÖZCAN (Haz.) (2003) *Cafer Seydahmet Kırimerin Günlüğü 1954-1960*, İsmail Otar Tarih ve Kültür Serisi Nu: 1, Polatlı Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Ankara.

ÖKE, Mim Kemal, (1995) *Musul-Kürdistan sorunu : 1918-1926*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Resulzâde'nin Hal Tercümesi (1954) *Azerbaycan*, Yıl 2, Sayı 3 (15), Haziran, 2-4.

SONYEL, Salâhi (1991) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ŞİMŞİR, S. (2006) *Azerbaycan'ın İstiklâl Mücadelesi*, 2. Baskı, İstanbul.

TEKİNER, Süleyman (1953) *Matbuat Hayatında 50 Yıl, Azerbaycan*, Yıl 2, Sayı 3 (15), Haziran, 18-21.

TUNÇAY, Mete (1966) *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*, Ankara.

TUNÇAY, Mete (1981) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Ankara.

TUNÇAY, Mete (1991) *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, Ankara.

TÜRKMEN, Zekeriya, (2003) *Musul Meselesi : Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi.

UYAR, Hakkı, (1998) *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul.

YILMAZ, Mustafa (1998a) *Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945, Kebikeç*, sayı 6, 53-80.

YILMAZ, Mustafa (1998b) *Atatürk Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar, Meslek Hayatının 25. Yılında.Prof. Dr. Abdulhaluk Çay'a Armağan*, Cilt II, Ankara, 1261-1351.,

YILMAZ, Mustafa (1998c), İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1938-1945, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl XXXVI, Sayı 1-2, Ankara.

YILMAZ, Mustafa (2000), İsmet İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar, *KÖK Araştırmalar*, Cilt II, Sayı 2 (Güz 2000), Ankara, 35-62.

ZÜRCHER, E. Jan, (1992) *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul.

Saime Selenga Gökgöz

Yrd.Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Araştırma alanı Türk-Rus ilişkileri.

Adres: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

06532 Beytepe-Ankara. E-posta: ssgokgoz@hacettepe.edu.tr

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 18 Ekim 2007

Yayına kabul edildiği tarih: 19 Aralık 2007

E-yayın tarihi: 28 Şubat 2008

Çıktı sayfa sayısı: 40

Kaynak sayısı: 30